

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Hümbətzadə Orxan İbrahim oğlu

İnnovasiya iqtisadiyyatının formalaşmasında
investisiyaların rolu
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri vəadı 060404 “İqtisadiyyat”
İxtisaslaşma “İqtisadi nəzəriyyə”

Elmi rəhbər **Magistratura proqramının rəhbəri:**
i.e.d. prof. Ə.P.Babayev i.e.d. prof. Ə.P.Babayev

Kafedramüdiri
i.e.d. prof. Ə.P.Babayev

BAKİ – 2017

M Ü N D Ə R İ C 00A T

GİRİŞ	3-6
İFƏSİL:İnnovasiya iqtisadiyyatının tədqiqinin nəzəri-metodoloji əsasları.....	7-23
1.1. İnnovasiya iqtisadiyyatının məzmunu.....	7-11
1.2. İnnovasiya iqtisadiyyatı inkişafının əsas xüsusiyyətləri.....	11-15
1.3. Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində dövlətin rolu	16-23
II FƏSİL: İnnovasiya iqtisadiyyatının resurs təminatı vəziyyətinin təhlili	24-44
2.1. İnnovasiya iqtisadiyyatının formalaşmasına investisiya amilinin təsirinin təhlili	24-37
2.2. Sənaye-texnologiya parklarının yaradılması innovasion iqtisadi inkişaf amili kimi.	38-44
III FƏSİL:İnnovasiya iqtisadiyyatının inkişafı mexanizminin təkmilləşdirilməsi.....	44-71
3.1. İnnovasiya iqtisadiyyatının investisiya təminatının təkmilləşdirilməsi	44-54
3.2. İnnovasiya yönümlü iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması istiqamətləri	55-62
3.3. Milli innovasiya sisteminin formalaşması və inkişafı perspektivləri	63-71
NƏTİCƏ.....	72-75
PE3IOME	76
SUMMARY	77
İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT.....	78-79

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatında baş verən qloballaşma prosesləri, ayı-ayrı ölkələrin qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlığının genişlənməsi, eləcə də, regional iqtisadi güc mərkəzlərinin yaranması milli iqtisadiyyatda elmi-texniki yeniliklərin sürətli tətbiqini obyektiv zərurətə çevirir. Hazırda iqtisadiyyatın sabitliyi, dinamikliyi, davamlılığı və dayanıqlılığı ilə yanaşı innovasiya yönümlü olması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mahiyyət etibarilə innovasiyanın elmi-texniki yeniliklərin tətbiqinə investisiya qoyuluşu kimi səciyyələndirilməsi qeyd edilən məsələnin praktiki əhəmiyyətini bir daha sübut edir.

Milli iqtisadiyyatın innovasiya yönümlü, eyni zamanda investisiya cəlbediciliyinə malik olması bir sıra iqtisadi, texniki və intellektual məsələlərin həllini tələb edir. Ona görə ki, yüksək elmi və kadr potensialına, zəruri həcmdə investisiyaya, həmçinin beynəlxalq bazarda möhkəm mövqeyə malik olmadan müvafiq vəzifələrin icra olunması qeyri-mümkün və hətta səmərəsiz ola bilər. Yerli istehsal məhsullarının əmək, material, enerji və fond tutumluğunun azaldılması əsasında onların elmtutumluğunu, eyni zamanda rəqabət qabiliyyətinin ardıcıl olaraq yüksəldilməsi innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında ilkin-zəruri şərtlərdəndir.

Müxtəlif vaxtlarda baş verən iqtisadi hadisələr və proseslər istər məzmun və istərsə də miqyas baxımından keyfiyyət dəyişiklikləri ilə özünəməxsus xarakter alır. Bu da onların araşdırılmasında yeni tarixi-iqtisadi reallıqları aşkar edir. Konkret tarixi şəraitdə mövcud iqtisadi problemlərin həllinin səmərəli vasitə və metodlarına, sosial-iqtisadi şəraitin dəyişməsi nəticəsində formalaşan təsərrüfat mexanizminin tələbləri baxımından yenidən baxıla bilər.

Bazar iqtisadi münasibətlərinin üstünlük təşkil etdiyi ölkələrin əksəriyyətində mövcud problemlərin həllinə yanaşmada ən yeni iqtisadi ideya və metodların formalaşması obyektiv reallığa çevrildiyi halda, transformasiya dövrünü yaşamaqda olan ölkələrə xas iqtisadi sistem öz fərqli əlamətləri ilə

səciyyələndirir.. Bu dövr ərzində həyata keçirilən iqtisadi islahatlar ayrı-ayrı sahələrdə innovasiya xarakterli islahatların aparılması və investisiya qoyuluşlarının reallaşdırılması zərurəti yaradır.

Müasir dövrdə iqtisadi uğurların qazanılması ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bu amil qloballaşmanın dərinləşdiyi bir şəraitdə öz mühümlüyünü bir daha artırmaqdadır. Belə ki, yüksək rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyata və hazır məhsullara malik olan ölkələr beynəlxalq bazara daha yüksək səmərə əldə edən subyekt kimi çıxdığı halda, uyğun parametr üzrə iqtisadi cəhətdən zəif olan ölkələr isə bir çox hallarda istehlakçılar olaraq iştirak edirlər.

İnnovasiya yönümlü iqtisadiyyatın formalaşdırılmasının əsas istiqamətlərindən biri də ölkədə xırda və orta sahibkarlığa əlverişli şərait yaradılmasından, ixrac potensialının daim yüksəldilməsindən və xarici ticarət əlaqələrində maksimum səmərənin əldə edilməsindən ibarətdir. Bu istiqamətlərin reallaşdırılması geniş nəzəri biliklərə, metodoloji bazaya və qabaqcıl xarici təcrübədən faydalanmaq imkanlarına əsaslanır. Təqdim olunan dissertasiya işinin bilavasitə bu qəbildən olan məsələlərin araşdırılmasına yönəldilməsi onun mövzusunun aktuallığını sübut edir.

Problemin öyrənilməsi vəziyyəti. İnnovasiya və innovasiyayönümlü iqtisadiyyatın formalaşdırılması ilə bağlı tədqiqat işlərini əsasən son dövrlərin məhsulu kimi qiymətləndirmək olar. Bu baxımdan qeyd etmək olar ki, son illər ərzində respublikamızın tanınmış iqtisadçı alimləri, o cümlədən Əhmədov M.A., Babayev Ə.P., Səmədzadə Z.Ə., Hüseynov T.Ə., Hacızadə E.M., Kəlbəliyev Y.A., Kərimov V.R., Qafarov Ş.S., Talıbov M.K. və başqaları tərəfindən innovasiya və investisiya qoyuluşları ilə bağlı müxtəlif istiqamətli elmi-tədqiqat işləri yerinə yetirilmişdir. Həmin tədqiqatlarda ayrı-ayrı iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə investisiya fəaliyyətinin formalaşması ilə bağlı problemlər araşdırılmışdır.

Bununla yanaşı qeyd etmək olar ki, innovasiyanın müxtəlif aspektlərinə Quliyev T.Ə., Şahbazov K.A., Məmmədov M.H., Həsənov H.S. və başqalarının tədqiqatlarında müəyyən yer verilmişdir.

İnnovasiya iqtisadiyyatının inkişafı ilə bağlı məsələlər xarici ölkə alimlərindən A.V. Nojnikova, V.V. Şeremet, N.V. İqoşin, P.M. Xavranek, İ.V. Lipşits, V.V. Kossov və başqalarının əsərlərində də tədqiq edilmişdir.

İşin məqsəd və vəzifələri. İşin məqsədi respublikada innovasiya iqtisadiyyatının formalaşması meyllərinin müəyyən edilməsi və investisiyalardan istifadənin mövcud vəziyyəti, onların innovasiya xarakterliliyinin təmin olunması əsasında sosial-iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Innovasiya iqtisadiyyatının xarakterik xüsusiyyətlərinin səciyyələndirilməsi;
- Innovasiya iqtisadiyyatına keçidin zəruri-ilkin şərtlərinin və sosial-iqtisadi əsaslarının müəyyən edilməsi;
- Ölkə iqtisadiyyatında investisiyaların sahələrarası strukturunun və istiqamətlərinin mövcud vəziyyətinin təhlili;
- İqtisadiyyatın struktur təkmilləşdirilməsində investisiyalardan istifadə istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- Milli innovasiya sisteminin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin əsaslandırılması;
- innovasiya iqtisadiyyatının inkişafı sahəsində xarici təcrübədən istifadə variantlarının müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqat işinin nəzəri-konseptual əsasını iqtisadi elminin klasiklərinin həm də müasir görkəmli nümayəndələrinin əsərlərində özünə yer almış innovasiya, investisiya qoyuluşları və onların cəlb edilməsi mənbələri, eləcə də iqtisadi səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi haqqında nəzəri müddəaları, respublikamızın iqtisadçı alimlərin innovasiya fəaliyyətinə dair elmi əsərləri və tədqiqat işləri, Azərbaycan Respublikasının qanunları, həmçinin aidiyyəti olan qərar, fərman və sərəncamlar təşkil edir.

Dissertasiya işinin informasiya bazası Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin hesabatlarından, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin bülletenlərindən və ixtisaslaşdırılmış maliyyə-kredit institutlarının müvafiq materialları təşkil edir.

Tədqiqatışinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- ümumilikdə innovasiya iqtisadiyyatına keçidi şərtləndirən amillər sistemləşdirilmiş və əsaslandırılmışdır;

- investisiya mühitinin formalaşmasına təsir göstərən amillər təhlil olunmuş və investisiya riskləri müəyyənləşdirilmişdir;

- investisiya qoyuluşlarının həcmi və makroiqtisadi göstəricilərin qarşılıqlı əlaqələri təhlil olunmuş və qiymətləndirilmişdir;

- iqtisadiyyatın struktur yenidən qurulmasında investisiya potensialından istifadənin perspektiv istiqamətləri əsaslandırılmışdır;

- investisiya qoyuluşlarından innovasiya fəaliyyətində məqsədli və səmərəli istifadənin yönümünün stimullaşdırılması istiqamətləri göstərilmişdir;

Dissertasiya işinin quruluşu. Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, nəticə və təkliflərdən, istifadə olunan ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla **79** səhifə həcmindədir. Dissertasiya işində 4 cədvəl və 1 şəkil verilmişdir.

I FƏSİL: İnnovasiya iqtisadiyyatının tədqiqinin nəzəri-metodoloji əsasları.

1.1. İnnovasiya iqtisadiyyatının məzmunu.

“İnnovasiya anlayışı elmi tədqiqatlarda XIX əsrdən etibarən işlənilməyə başlayıb. Ayrıca bir iqtisadi kateqoriya olaraq o, ilk dəfə elmə Avstriya (sonralar Amerika) alimi Jozef Şumpeter tərəfindən gətirilmişdir. Belə ki, onun 1911-ci ildə nəşr olunmuş “İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi” adlı əsərində ilk dəfə iqtisadi inkişafda çağdaş kombinasiyalar məsələsinə toxunulmuşdur. İqtisadi inkişafda innovasiya prosesinin rolunu şərh etməklə J.Şumpeter yeni kombinasiyalar adı altında bilavasitə innovasiyanı nəzərdə tuturdu.

İnnovasiyanın təsiri altında iqtisadi inkişafda aşağıdakı beş dəyişikliyin baş verəcəyi qənaəti qəbul olunmuşdur:

1. İstehsalın təşkili və yeniləşdirilməsində yeni texnikadan və texnoloji proseslərdən yüksək səmərəliliklə istifadə edilməsi;
2. Daha təkmil və yeni xüsusiyyətli məhsulların istehsalı;
3. Məhsul istehsalında yeni resurs və xammaldan istifadə olunması;
4. İstehsalın təşkili formalarının və maddi-texniki təchizat səviyyəsinin dəyişməsi;
5. Yeni bazarlara şıxış, eləcə də daim bazar mövqeyinin gücləndirilməsi.

Bu baxımdan sübut olunmuşdur ki, iqtisadi inkişafın hərəkət verici qüvvəsi yenilik axtarışında olan işgüzar bazar iştirakçılarıdır. Öz növbəsində Şumpeter də innovasiyanı istehlak mallarının, həm istehsal, nəqliyyat vasitələri, həm də bazarların və sənayenin təşkili formalarının yeniləri ilə əvəz olunması kimi xarakterizə edirdi.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, innovasiya fəaliyyətinin nəticəsi yeni və daha təkmil məhsul, texnoloji proses, həmçinin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində yüksək nəticələrə səbəb ola biləcək texniki-təşkilati, maliyyə-iqtisadi və.s

qərarlardır. İstehsalatda elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətlərinin tətbiqi də innovasiyalar formasında yayılır və qiymətləndirilir.

Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildə qəbul olunmuş “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Qanununun müvafiq maddələrinə uyğun olaraq, innovasiya fəaliyyəti istehsal və sosial sahələrə elmi-texniki inkişafın nailiyyətlərinin tətbiq edilməsi üçün investisiya fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi formalarından biridir. Bu fəaliyyət növü əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- perspektiv dövrü əhatə edən elmi-texniki proqramların işlənilməsi və reallaşdırılması;
- milli iqtisadiyyatda struktur yeniliklərin edilməsi və məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsində keyfiyyət dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi məqsədilə aparılan fundamental tədqiqat işlərinin maliyyələşdirilməsi;
- prinsipcə yeni, qənaətcil texnika və texnologiya növlərinin hazırlanması, və istehsalda tətbiq olunması [2,səh.14].

“İnnovasiya” anlayışının iqtisadi ədəbiyyatda çoxlu sayda təriflərinə rast gəlinir. Lakin bu iqtisadi kateqoriyaya tədqiqatçıların istisna dərəcədə diqqət göstərmələrinə baxmayaraq bu dövrə qədər innovasiyanın həm nəzəri və həm də təcrübi tələblərə cavab verən, eyni zamanda onunla bağlı prosesləri həyata keçirən konkret subyektlərə uyğun olan tərif müəyyən olunmamışdır. Həmin qurumlar dövlət, regionlar, sahələr və müəssisələr ola bilər.

İnnovasiya dedikdə, yalnız istehsalda tətbiq olunan yeni nailiyyətlər deyil, həmçinin onların uğurlu tətbiq olunması nəticəsində gəlir əldə olunması başa düşülür. Yerinə yetirilmiş elmi-tədqiqatların işlərinin və kəşflərin nəticələri keyfiyyət baxımından özündən əvvəlki analoqlarından xeyli fərqlənir. İnnovativ yeniliklərin reallaşdırılması prosesinin baş verən məcmu elmi, texniki, texnoloji və təşkilati dəyişikliklər innovasiya prosesi, onların yaradılmasından praktiki tətbiqinədək olan dövrü isə innovasiya tsikli kimi qəbul etmək olar.

“İnnovasiya” anlayışının konkret elmi əsərlərdə və axtarışlarda istifadə olunması ötən əsrin əvvəllərində baş vermişdir. Qeyd edilən dövrdə o, yeni bir iqtisadi kateqoriya olaraq özünəməxsus xarakterik cəhət və xüsusiyyətlər

kəsb etmişdir. Onları ümumi sistem halına gətirməklə iqtisadi inkişaf dəyişikliklərində yeni kombinasiyalar daha doğrusu, innovasiya məsələlərinin və prosesinin təsvirini vermək mümkündür.

Ümumiyyətlə, iqtisadi inkişafda əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olacaq aşağıdakı beş dəyişikliyi innovativ yeniliklər adlandırmaq olar:

1) mütərəqqi texnikanın və texnoloji proseslərin işlənilməsinə, həmçinin istehsalda tətbiqinə bazar təminatı;

2) yeni istehlak xassələri olan məhsulların istehsalı;

3) ucuz xammal növlərindən istifadə;

4) istehsalın təşkilinin və maddi-texniki təchizatının yenidən qurulması;

5) daha geniş satış bazar segmentlərinin mənimsənilməsi [14, səh.34].

Birmənalı şəkildə vurğulamaq olar ki, iqtisadiyyatda mərkəzi fiqur bilavasitə innovativ dəyişikliklərə meyilli sahibkardır. Bu baxımdan yeni çeşiddə istehlak malları, istehsal və nəqliyyat vasitələri, bazarlar, təşkilati-idarəetmə formalarının tətbiqi ilə əlaqədar yaranan dəyişikliklər innovasiyanın mahiyyətinə daha çox uyğundur.

Innovasiya prosesində intellektual mülkiyyət obyektləri sayılan əmtəələr olan ixtiralar, informasiya, nou-hau və ya ideyalar iqtisadi dəyər daşıyıcılarına çevrilirlər. Lakin, bu zaman mütləq müsbət səmərənin əldə olunmasının, eləcə də hər hansı ideyanın reallaşdırılmalı olduğu bazarın vacibliyi məsələlərinə nisbətən zəif yer verilir.

Innovasiya anlayışı haqqında yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1. Müəssisələrin və bütövlükdə cəmiyyətin mövcud vəziyyətdən öncədən yenilik nəzərdə tutan daha təkmil vəziyyətə keçidi üzrə konkret vəziyyətlərin sayçoxluğu. Bu da öz növbəsində innovasiyanın mahiyyətinə dair müxtəlif şərhlərin və təriflərin formalaşmasına zəmin yaradır.

2. Yeniliklərin, daha doğrusu, yeni vasitələr, qaydalar, məhsullar, metodlar və texnologiyaların tətbiqinin reallaşdırılması ilə səciyyələnən daha əlverişli vəziyyətin yaranması.

3.Yeni biliklərin reallaşdırılması nəticələrinin məcmusu olaraq innovasiya müvafiq istehsal və xidmət sahələrində praktiki tətbiqinin müsbət səmərə ilə müşaiyət olunması.

İnnovasiya iki əsas istiqamətə ayrılır. Onun öz həyat tsiklində ideyadan praktiki tətbiqinə qədər hərəkət etməsi və bu zaman formasını dəyişməsi birinci istiqamətin mahiyyətini ifadə edir.

İstənilən digər fəaliyyət kimi, innovasiyanın formalaşması amilləri çoxluğu da mürəkkəb qarşılıqlı təsirlə səciyyələnir. Ardıcıl olaraq, ikinci istiqamət innovasiyadan sahibkarlığa keçiddən və ya hərəkətdən ibarətdir. Bəzən onu innovatika kimi adlandırırlar.

İnnovasiya iqtisadi kateqoriya kimi yeniliyin istehsalı və reallaşdırılmasının daha ümumi xassələrini, əlamətlərini, əlaqə və nisbətlərini əks etdirir. Innovasiyanın mahiyyəti özünü onun funksiyaları vasitəsilə dövlətin iqtisadi sistemində və təsərrüfat prosesində büruzə verir. Müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində də innovasiyalar xüsusi rol oynayır.

Araşdırmalar göstərir ki, innovasiyalar iqtisadi xarakterli funksiyalar yerinə yetirirlər. İqtisadi ədəbiyyatda göstərildiyi kimi, iqtisadi kateqoriya olaraq innovasiyanın iki əsas funksiyası-təkrar istehsal və stimullaşdırma funksiyaları vardır

Təkrar istehsal funksiyasına görə innovasiya geniş təkrar istehsal prosesinin maliyyələşdirilməsinin başlıca mənbələrindən biri kimi çıxış edir. Daha dəqiq desək, innovasiyaların bazarda satışından əldə olunan pul gəlirləri sahibkarlıq mənfəətini əmələ gətirir və bu da öz növbəsində maliyyə resurslarının mənbəyi, eyni zamanda innovasiya prosesinin səmərəliliyi meyarı kimi çıxış edir.

Innovasiyaya həmçinin sosial kateqoriya kimi də baxmaq olar. Bu mövqedən yanaşsaq onun mahiyyəti praktiki olaraq bütün ixtiraların birbaşa enerji xərclərinin və canlı əmək məsrəfinin azaldılmasına istiqamətləndirilməsindən ibarətdir. Eyni zamanda innovasiya istehsal olunmuş

məhsulların keyfiyyətinin yüksəlməsinə, onların istehsalı və istehlakı səviyyəsinin davamlı şəkildə artmasına şərait yaradır.

Həcm və struktur baxımından getdikcə artan tələbatla onun ödənilməsi resursları və imkanları arasındakı uyğunsuzluq istənilən səviyyədə innovasiyanın əsas mənbəyi hesab edilir. Məhdud resurslara malik olan cəmiyyət öz tələbatının dolğun ödənilməsi üçün bütün mümkün vasitələri və daha səmərəli üsulları axtarıb tapmaq məcburiyyətindədir.

1.2. İnnovasiya iqtisadiyyatı inkişafının əsas xüsusiyyətləri.

Milli iqtisadiyyatın müasir inkişaf mərhələsində, xarici dövlətlərlə iqtisadi inteqrasiyanın getdikcə genişləndiyi bir dövrdə dünya və region ölkələrində vahid innovasiya məkanının yaradılması, tədqiqat və innovasiya fəaliyyətinin intensivləşdirilməsi istiqamətində geniş miqyaslı tədbirlər həyata keçirilir. Qeyd etmək olar ki bu proses dünya iqtisadiyyatında baş verən böhrandan sonra daha da aktuallaşmış və sürətlənmişdir.

Məlumdur ki, innovasiya siyasəti sistemli xarakter daşıyır. Göstərmək olar ki, ötən əsrin sonlarında iqtisadi və regional inkişaf siyasətinin prioritet istiqamətlərinin, eləcə də innovasiya mühitinin formalaşdırılması məqsədilə, vahid innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsində ümumiləşdirilmə prosesi baş verdi. Beləki, həmin dövr ümumiyyətlə bütün Qərbi Avropa ölkələrinin əksəriyyəti tərəfindən innovasiya mühitinin sistemli formalaşdırılması mexanizminin qəbul edilməsi və yenililərin yayılması ilə əlaqədar innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması proqramlarının işlənilib hazırlanması ilə səciyyəvi oldu.

Regional və milli aspektdə innovasiya siyasətlərini də əhatə edən avropa innovasiya prosesləri Avropada Komissiya tərəfindən hazırlanmış innovasiya siyasəti ilə idarə olunur. Bu prosesin əsasını 2000-ci ildə Avropa Şurasının Lissabon görüşündən sonra qoyulmuşdur. Həmin dövrdə razılaşdırılmış

strategiyanın yeni istiqamətlərinə uyğun olaraq aşağıdakılar analoji mexanizmlər əsasında müəyyən edilmişdir:

- təşkilatçıların innovativ səylərinin gücləndirilməsi və integrasiya hesabına innovasiya mühitinin yaxşılaşdırılması;

-innovasiyaya meyilli bazarlarda həqiqi innovasiya tələbinin stimullaşdırılması;

-dövlət sektorunun innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması;

-regional innovasiya siyasətinin gücləndirilməsi [10, səh.79].

Avropa İttifaqının innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsi mexanizmi müvafiq innovasiya cədvəlindən və innovativ tədbirlərin informasiya bazasından, habelə milli və regional tərkib hissələrdən ibarətdir. İnformasiya bazasına hazırda bir sıra yeni ölkələr daxil edilmişdir. Onlara Braziliyanı, Kanadanı, Çini, Xorvatiyanı, İsveçrəni, Türkiyəni və Ukraynanı aid etmək olar.

Mahiyyət etibarı ilə vahid innovasiya cədvəli həyata keçirilmiş innovasiya tədbirlərinin kəmiyyəti, onların ölkələr üzrə paylanması və klasterlərin qruplaşdırılması əsasında tərtib olunmuş aktivlik cədvəlindən ibarətdir. Bu tədbirlərlə əlaqədar olaraq son vaxtlar innovasiya aşağıdakılar üzrə beş qrupda ümumiləşdirilir:

1. Ticarət markası;
2. Dizayn;
3. Təşkilati tədbirlər;
4. Marketing;
5. Elmi-tədqiqat işləri.

Sonuncu qeyd olunan tədbirlər dövlət və özəl bölmələrdə innovasiya fəaliyyətinin göstəricisidir.

İnnovasiya tədbirlərinin bazasından ən optimal innovativ tədbirləri seçmək üçün ölkələr üzrə tətbiq olunan meyarlar aşağıdakılardır:

1. Əlverişli qiymətləndirmə;
2. Fəaliyyət müddətinin davamlığı;
3. Transferballıq;

4. Populyarlıq;
5. İstifadəçilərdən əks əlaqə;
6. Ətrafda (xaricdə) qəbul və xarici hökumətlər tərəfindən tanınma;
7. İnnovativlik;
8. Effektiv miqyas;
9. Çeviklik ;
10. Strateji istiqamət [5,səh.114].

Innovasiyaların təsirləndirilməsi onların təhlilində vacib mərhələlərdən biri sayılır. İqtisadi ədəbiyyatda innovasiyaların təsnifatının daha çox aşağıdakı sxemi özünə yer almışdır:

1. Radikallıq dərəcəsinə görə:

- fundamental (baza, elmi və s.);
- ordinar (kəşflər, yeni texnoloji qərarlar).

2. Tətbiq olunması xarakteri üzrə:

- yeni məhsulların istehsalına və satışına yönəldilən;
- yeni texnologiyanın yaradılmasına və tətbiqinə ayrılan;
- müasir strukturların qurulmasına və fəaliyyətinə yönəldilən.

3. Yaranması stimuluna görə:

- elmi – texniki inkişaf əlaqədar olan;
- istehsal və bazar tələbatı ilə şərtlənən.

4. Təkrar istehsal prosesində roluna görə - istehlak və investisiya innovasiyaları.

5. Miqyasına görə isə sintetik və sadə innovasiyalar fərqləndirilir [14,səh. 54] .

Nəzəri baxımdan yanaşdıqda bəzən texnikanın inkişafı tsiklinin və onun fazalarının, eləcə də elmi-texniki tərəqqinin dövrlərə bölünməsi aparılır.

Beləliklə, innovasiyaları texnikanın tsiklik inkişafı amilinin uçotu ilə aşağıdakı dörd qrupa ayırmaq olar:

- a) meqa;
- b) iri;

c) orta;

d) xırda.

İnnovasiya proseslərinin inkişafı üçün vacib şərtləri sırasında onun zəruri infrastrukturunun formalaşdırılması istiqamətlərinin seçilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Həmin istiqamətlər aşağıdakılardır:

- elm, istehsalat və tədris mərkəzləri sistemlərinin, o cümlədən, texnoparkların, texnopolislərin, inkubatorların və s. yaradılması;

- innovasiya xidmətləri sferasının (texnologiya marketinqinin, injiniring, konsalting, texnoloji audit xidmətlərinin və s.) inkişaf etdirilməsi;

- innovasiya proseslərinin avtomatlaşdırılmış informasiya təminatının sisteminin yaradılması;

- investisiyanın səmərəli sığorta mexanizminin formalaşdırılması.

İnnovasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə çoxlu elmi əsərlərin, qanunvericilik aktlarının işlənilməsinə, eləcə də innovasion iqtisadi inkişafa dair bir sıra tədqiqatların aparılmasına baxmayaraq, innovasiya, investisiya potensialı, innovasion inkişaf və texnologiyaların ixracı kimi anlayışlara hələ də vahid yanaşma yoxdur. Həmin anlayışların mahiyyəti və qarşılıqlı əlaqələri barədə alimlər tərəfindən bir-birini tamamlayan və ziddiyyətli fikirlər söylənilir.

Tərkib etibarilə innovasiya potensialı özündə maliyyə-iqtisadi və intellektual resursları, habelə iqtisadi sistemin uğurlu innovasiya fəaliyyətinə hazırlıq səviyyəsini müəyyənləşdirən hüquqi, təşkilati, maddi-texniki, sosial və informasiya amilləri məcmusunu birləşdirir.

Yeni və daha təkmil texnologiyaların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi əsasında təsərrüfat subyektinin iqtisadi artımını da innovasiyalı inkişaf kimi qiymətləndirmək olar. Bu inkişaf səviyyəsi innovasiya prosesinin resurs tərkibi, yəni potensialı kimi, birdə innovativ texnologiyaların transferinin səmərəliliyi ilə müəyyən edilir.

İnnovasiyalı inkişafın səviyyəsinin monitorinqinin keçirilməsində əsas məqsəd innovasiya prosesi üzərində fasiləsiz nəzarət nəticələrinin təhlilindən ,

iqtisadi sistemin vəziyyətinin dəyişməsi dinamikasını əks etdirən informasiyanın toplanmasından və innovasiya proseslərinin başlıca inkişaf meyillərinin aşkara çıxarılmasından əhatə edir. Belə monitorinqin əsasını innovasiya texnologiyalarının loqistik hərəkəti həlqələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin aşkar edilməsi, planlaşdırılmasının və koordinasiyasının təmin edilməsi üzrə informasiya təminatı durur.

Iqtisadi subyektlərin innovasiya inkişafının monitorinq sistemi (İİMS) ümumi şəkildə yeniliklər, texnologiyalar, innovativ düşüncəli kadrlar, müəssisələr, potensial investorlar və innovasiya prosesinin digər elementlərini cəlb edərək özündə birləşdirir. O, öz növbəsində innovasiyalı inkişafın səmərəli idarə edilməsi üçün zəmin yaradır.

Bu baxımdan innovasiya prosesini iki böyük hissəyə bölmək olar:

1. Innovasiya tsiklinin hər bir mərhələsində zəruri resursların və infrastrukturun mövcudluğu.
2. Yeniliklərin bir mərhələdən digərinə ötürülməsi sürəti və ya tezliyi.

1.3. Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində dövlətin rolu.

Innovasiya iqtisadiyyatının davamlı inkişafına yönəldilən investisiya qoyuluşlarının müabət sosial-iqtisadi effekt və nəticələrinin daha real şəkildə qiymətləndirilməsi üçün ilk növbədə innovasiyanın məzmununun və spesifik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi məqsədəuyğun hesab olunur. Beləki, innovasiyanın mahiyyəti ilə bağlı müxtəlif nəzəri konsepsiyalar mövcuddur. . Bu müxtəliflik hər şeydən əvvəl innovasiyanın özünün məzmun baxımından geniş əhatə dairəsi ilə səciyyələnməsindən yaranır.

İnnovasiya daha geniş mənada praktiki fəaliyyətdə istifadə edilən, iqtisadiyyatın bu və ya digər sahəsində məhsulların və texnologiyaların inkişaf etdirin bir yenilikdir. Digər tərəfdən innovasiya cəmiyyət qarşısında qoyulan məqsədlərə nail olunması imkanlarını yüksəldir, habelə, mövcud əmək və kapital resurslarının qorunub saxlanılmasını təmin edir.

Müasir istehsal proseslərində yeni texnologiyaların tətbiqi və sürətlə dəyişən bazar tələbatını ödəyə biləcək məhsul buraxılışının zəruriliyi innovasiya proseslərinin əhəmiyyətini daha da arırmışdır. Başqa sözlə desək, innovasiyanın qiymətləndirilməsinə yalnız iqtisadi artım sürətinin dinamikasının artırılması müstəvisindən deyil, həm də sosial inkişaf istiqamətlərinin dəyişdirilməsi və əhalinin həyat səviyyəsini xarakterizə edən göstəricilərin yaxşılaşdırılması baxımından da yanaşılmalıdır.

Onuda qeyd edək ki, yenilik və innovasiya anlayışlarının eyniləşdirilməsinə yol vermək olmaz. Ona görə ki, onlar mənşə, mahiyyət və əhatə dairəsi baxımından bir-birindən spesifik xüsusiyyətləri ilə fərqlənirlər. Başqa sözlə desək, yeniliklər hər hansı fəaliyyət sferasında istehsalın səmərəliliyinin maksimum həddə çatdırıcaq üzrə fundamental tətbiqi araşdırmaların nəticəsi olmaqla ixtiralar, kəşflər, patentlər, əmtəə nişanları, səmərələşdirici təklif şəklində ola bilməsi mümkündür. Yeni innovasiya isə idarəetmə obyektində sosial, iqtisadi, elmi- texniki səmərənin əldə olunması məqsədilə mövcud yeniliklərin ardıcıl tətbiq edilməsinin son nəticəsi kimi özünü büruzə verir. Belə qənaətə gəlmək olar ki, innovasiya istehsal

amillərindən yeni və daha müasir üsullarının kombinəlaşdırılması kimi də xarakterizə edilə bilər.

Innovasiya cəmiyyətin mütəmadi olaraq yüksələn tələbinin ödənilməsi üçün əlverişli şərait yaradan və insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üzrə bir variant olmaqla bərabər, onların əvvəllər nail ola bilmədiklərini reallaşdırmağa şərait yaradan vasitədir. Bu baxımdan, yeni şəraitdə istehsal münasibətlərində yeni texnologiyaların və sürətlə dəyişən tələbin şərtlərinə cavab verəcək yeni məhsulların yaradılmasının zəruriliyi, innovasiyanı daha da aktualaşdırmaqdır. Belə ki, innovasiya yalnız iqtisadi artımın yüksəlməsi baxımından deyil, iqtisadi inkişafın vektorunun dəyişdirilməsi və həyat standartları səviyyəsinin artımı baxımındanda böyük əhəmiyyət kəsb edir. Digər tərəfdən, innovasiya prosesinin nəticəsində əldə edilən yeni texnologiyalarla təbii ehtiyatların uzun müddətə mühafizə edilməsi, ətraf mühitin qorunması və s. kimi mühüm sosial-iqtisadi tərkibli məsələlər daha dərinlən öyrənilir.

Müasir dövrün reallıqları bir daha sübut etməkdədir ki, iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edən və eyni zamanda həm milli dövlətlərin, həm də ayrı-ayrı firmaların rəqabət mübarizəsində ən başda gələn ünsür məhz innovasiyadır. Beləki, məhsuldarlığı yüksəldə bilən firma və ya dövlət beynəlxalq bazarda rəqabət qabiliyyətinə malik olur.

Məhsuldarlığın yüksəldilməsi M.Porterə görə bilavasitə innovasiya qabiliyyətinin qazanılması ilə bağlıdır. Innovasiya qabiliyyətinə və dolayısı ilə məhsuldarlığı yüksəltmək qabiliyyətinə yiyələnmək isə məhsul keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq, məhsula yeni xüsusiyyətlər əlavə etmək, istehsalatda məhsuldarlığı yüksəltmək, yüksək avtomatlaşdırma səviyyəsinə çatmaq bacarıqlarını əldə etməkdir.

Müasir dövrdə makroiqtisadi tarazlığa nail olunmasın da, həmçinin davamlı iqtisadi inkişaf üçün real zəminlərin formalaşmasında, həmçinin istər bütövlükdə dövlət, istərsə də təsərrüfat subyektləri tərəfindən rəqabət mübarizəsinin dayanıqlığını təmin edən başlıca amil kimi innovasiya çıxış edir. Belə ki, iqtisadi fəaliyyət sferalarında innovativ yeniliklərin tətbiq edilməsi

nəticəsində əmək məhsuldarlığının səviyyəsini yetərinə artırma bilən dövlət beynəlxalq bazarlarda rəqabət prosesinin aktiv iştirakçısı ola bilər. Onun hansı səviyyədə olması isə bilavasitə innovasiyaların mənimsənilməsi səviyyəsindən bir başa asılıdır. .

Beynəlxalq miqyasda innovasiyanın səmərəliliyi elmi nailiyyətlərdən və yüksək texnologiyalardan praktiki istifadə prosesinin nəticələri ilə müəyyən edilir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, o müəyyən spesifik xüsusiyyətlərə malik olan proseslə, həm də müvafiq proses nəticəsində əldə olunan səmərə ilə əlaqədardır. Başqa sözlə, innovasiya bir proses kimi müəyyən ideyanın satıla bilən məhsul və ya xidmətə transfer edilməsi kimi xarakterizə oluna bilər. Burada diqqəti cəlb edən başlıca məqam hər hansı bir mütərəqqi ideyanın yeni dəyər forması almasıdır.

Praktiki baxımdan innovasiya əsaslı ola bildiyi kimi təkmilləşdirilmiş formada da müşahidə oluna bilər. Burada əsas məsələ innovasiyanın texniki xüsusiyyətlərindən çoxunun yeni dəyər yaratmasından ibarətdir. Belə ki, təzahür formasından asılı olmayaraq innovasiyanın daşdığı dəyər bütün miqyaslarda onun qiyməti ilə müəyyən olunur [15, səh. 79].

Bazar iqtisadi müasibətləri şəraitində elmi-texniki potensialdan səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatda innovasiyalara əsaslanan inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi aktual problemlərdən biridir. Innovasiyaların yaradılması spesifik xüsusiyyətə malik olan intellektual biliklər tələb edir. Əslində intellektual potensialın cəmiyyətdə əhatə miqyası daha genişdir. Bu da onu elmi-texniki potensialdan fərqləndirən əsas cəhətdir. Çünki, intellektual potensial cəmiyyətin intellekt səviyyəsini səciyyələndirir və bütövlükdə əhalinin təhsil səviyyəsinin əsas göstəricisi hesab olunur.

Elmi-texniki potensial öz növbəsində cəmiyyətdə elmi-texniki, sosial-iqtisadi inkişafa nail olunması üçün elmi-tədqiqat işlərinin aparılması, praktiki tətbiqi, təcrübədən keçirilməsi və s. proseslərdə bilavasitə iştirak edən resurslarla (insan, texnika və texnoloji vasitələr, əsas fondlar, informasiya bazası və s.) xarakterizə olunur. Elmi-texniki potensial yaradıcı əməklə məşğul olan kadrların elmi

biliklərindən istifadə etməklə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayan potensialların bir-biri ilə əlaqələndirilməsi üzrə açıq sistemdir. Bu sistemə iqtisadi, sənaye, intellektual, təhsil, texniki və elmi potensiallar daxildir. Müasir şəraitdə göstərilən potensiallar arasında optimal qarşılıqlı əlaqə mexanizminin qurulması dövlətin qarşısında duran vacib məsələlərdən biridir.

Müasir dövrdə uzunmüddətli iqtisadi uğurların əldə olunması hər bir ölkənin iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bu amil qloballaşmanın daha da dərinləşdiyi şəraitdə öz əhəmiyyətini artırmaqdadır.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, yüksək rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyata malik olan ölkələrin beynəlxalq bazara daha yüksək gəlirlər əldə edən subyektlər kimi daxil olması zamanı, müvafiq göstəricilər üzrə zəif olan ölkələr bütün hallarda istehlakçı kimi iştirak edirlər. Bu baxımdan, hər hansı bir ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyi ilk növbədə, onu təmin edən şərait analoji göstəriciləri ilə müəyyənləşir. Burada xüsusi diqqət göstəriləsi məqam iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin əsas vasitələrdən düzgün seçilməsi və onlardan istifadənin təmin edilməsindən ibarətdir. Bu yanaşma innovasiya fəaliyyətini bütün səviyyələrdə ön plana çıxarmış olur. Dünya bazarlarında iştirakına görə nisbətən kiçik dövlətlərin müvafiq proseslərdə iştirakının dayanıqlılığının təmin olunması nöqtəyindən isə innovasiyanın obyektiv xarakter daşmasını söyləmək olar.

Ölkə iqtisadiyyatının innovasiya əsasında struktur yenidən qurulmasının təmin edilməsinin zəruriliyi, qabaqcıl idarəetmə təcrübəsinə uyğunlaşmaqdan ibarətdir. Öna görə xarici investorlar üçün əlverişli rejimlərin formalaşdırılması problemlərinin elmi əsaslandırılmış həlli xüsusi aktualıq kəsb edir. Burada onlar üçün təqdim olunan güzəştlərlə bağlı müəyyən istisnalar olmalıdır.

Innovasiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin maliyyə amilləri innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsini təmin edən büdcə siyasətinin aparılması, innovasiya sahəsinə dövlət resurslarının yönəldilməsi, fərdi investorlara maraqlı olmayan, lakin, ümumi inkişaf üçün vacib sayılan innovasiya proqramları və layihələrinin həyata keçirilməsinə birbaşa dövlət investisiyalarının ayrılması,

innovasiya sahəsində əlverişli investisiya mühitinin yaradılması, yerli və xarici investorlara güzəştli kreditlərin, zəmanətlərin, dotasiyaların verilməsi, habelə büdcə vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilən subyektlərin vergilərinin azaldılmasıdır.

Innovasiya fəaliyyətinə dövlət dəstəyi sisteminin əsasını maliyyələşdirmə təşkil edir. Vəsaitlər innovasiya fəaliyyətinin müxtəlif mərhələlərində böyük, orta, kiçik təsərrüfat subyektlərinə verilə bilər. Bu əsasən yüksək qeyri-müəyyənliklə, kapital tutumluluğu ilə seçilən ilkin mərhələlərdə baş verir. Dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlər dövlət innovasiya fondlarının, məqsədli innovasiya proqramlarının və layihələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir. Innovasiya fəaliyyətinin subyektləri büdcədən kənar vəsaitlərin mənbəyini, strukturunu və cəlb olunması metodlarını sərbəst şəkildə təyin edirlər.

Dövlət innovasiya sahəsində prioritetlərini, öz siyasətinin məqsəd və prinsiplərini formalaşdırır. Bu zəmanə elmi-texniki və innovasiya siyasətlərini fərqləndirmək lazımdır. Birinci halda dövlət yeni elmi biliklərin əldə olunması, ikinci halda isə fərdi və ictimai tələbatları ödəyən innovasiyaların yaradılması və istifadəsi məqsədlərini qarşıya qoyur.

Dövlətin innovasiya siyasəti elm və texnika sahələrindəki dövlət orqanlarının fəaliyyət formalarının, istiqamətlərinin, məqsədlərinin, həmçinin dövlət innoovasiya fəaliyyətinə münasibətini göstərən sosial-iqtisadi siyasətin əsas hissəsidir. Bu siyasət ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı və ictimai tələbatların tam ödənilməsi məqsədi ilə innovasiya fəaliyyətinin səmərəliliyini yüksəldən tədbirlər kompleksidir.

Dünya ölkələrində elmi-texniki və innovasiya siyasətinin formalaşması və reallaşdırılması mexanizmləri fərqlidir. Çünki, müxtəlif ölkələrdə dövlət və bazar funksiyalarının nisbəti, eləcə də elmlə idarə etmənin təşkilati strukturları müxtəlifdir. Digər tərəfdən, innovasiya siyasətinin həyata keçməsi üçün tədqiqatlara ayrılan xərclərin ÜDM-ə olan nisbət göstəricisi də ayrı-ayrı ölkələrdə fərqli kəmiyyətlərlə ifadə olunur. İsveçrə bu göstərici üzrə liderdir, sonrakı yerləri isə Almaniya, Yaponiya, İsveç, Cənubi Koreya və ABŞ tutur.

Beynəlxalq təcrübədə dövlət yardımının səviyyəsi və formalarına görə aktiv dövlət müdaxiləsi, mərkəzləşdirilməmiş və qarışıq idarəetmə forması fəaliyyətdədir. Əgər aktiv dövlət müdaxiləsi kursunun həyata keçirilməsinə üstünlük verilsə, bu o deməkdir ki, elmi-texniki və innovasiya fəaliyyəti milli iqtisadiyyatın inkişafı üzrə başlıca amil olaraq kimi seçilmişdir. Bu strategiyanın həyata keçirilməsi xarici siyasətdə və qanunvericilik bazasında nəzərə çarpacaq dəyişikliklərin aparılmasını nəzərdə tutur.

İnnovasiya fəaliyyətində dövlətin rolunun yüksəlməsinə səbəb olan digər amil onun reallaşdırılması üçün tələb olunan xərclərin artmasıdır. Bu ilk növbədə elmi-tədqiqat alətlərinə və ləvazimatlarına çəkilən xərclərin, həmçinin yüksək ixtisaslı elmi-texniki kadrların əmək haqqlarının artırılması ilə əlaqədardır. Dövlətin innovasiya fəaliyyətində aktiv iştirakı elmi-texniki və innovasiya fəaliyyətinin nəticələrinin uzunmüddətli proqnozlaşdırılmasının vacibliyi ilə bağlıdır. Yeniliyin effekti innovasiya növünün və onun tətbiqi sahəsinin düzgün seçilməsindən asılıdır.

Ümumiyyətlə, müasir dövrdə davamlı iqtisadi artımın təmin olunması makroiqtisadi məqsəd kimi səciyyələndirilir. Belə ki, iqtisadi artımın adambaşına düşən həcmnin dinamikartımı insanların həyat səviyyəsini xarakterizə edən başlıca göstəricilərdən biridir. Başqa sözlə, dinamik iqtisadiyyat hər şeydən əvvəl real məhsulun artımı ilə səciyyələnir ki, bu da öz növbəsində istər ölkə daxilində, istərsə də beynəlxalq miqyasda sosial-iqtisadi xarakterli problemləri həll etməyə, eyni zamanda insanların tələbatını daha dolğun səviyyədə ödəməyə imkan verir. Şübhəsiz ki, bu zaman qarşıda duran başlıca məsələ səmərəli iqtisadi artımın təmin olunmasından ibarətdir. Çünki, belə yanaşma nəticə etibarilə resursların məhdudluğu problemini nisbətən yumşaldır və həlli daha çox resurs tələb edən sosial-iqtisadi problemlərin uğurla və nisbətən daha qısa müddətdə həll olunmasına zəmin yaradır.

Texniki tərəqqi bir qayda olaraq, kapital məsrəflərini öz ardınca aparır, yəni yeni maşın və avadailiqlərin hazırlanmasına mütləq əlavə kapitalin sərf olunması zərurəti meydana gəlir. Bu məqamda isə innovasiyaya kimi xarakterizə olunan

investisiyalar ön plana çıxır. Belə ki, müasir dövrdə iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edən, eyni zamanda dövlət və həm də təsərrüfat subyektlərinin rəqabət mübarizəsində başlıca ünsür bilavasitə innovasiya hesab edilir. Çünki, ondan istifadə hesabına məhsuldarlığı yüksəldə bilən təsərrüfat subyekti və yaxud dövlət beynəlxalq bazarda rəqabət aparmaq qabiliyyəti qazanır.

Yuxarıda qeyd olunanlar bir daha onu sübut edir ki, innovasiya yönümlü inkişafın təmin olunması dövlətin investisiya siyasəti ilə də əlaqədardır. Ümumiyyətlə, müasir iqtisadi anlamda investisiya iqtisadi inkişafa nail olmaq və milli sərvətin artırılmasını təmin etmək üçün zəruri təsir kompanentlərindən hesab olunur. Belə ki, bir çox makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasında baş verən kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliyi bilavasitə reallaşdırılan investisiyanın həcmi ilə birbaşa əlaqədardır.

Hər bir dövlət əksər hallarda müxtəlif istiqamətlərdə investisiya qoyuluşları reallaşdırmaqla iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsinə və bununla da sosial-iqtisadi problemlərin həllinə nail olmağa çalışır. Başqa sözlə, investisiya müxtəlif xarakterli problemlərin həll edilməsinin mühüm vasitəsidir. Bu vasitədən istifadənin səmərəliliyi isə onun iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış strukturundan (sahə, təkrar istehsal, texnoloji və s.) asılıdır. Qeyd etmək olar ki, müvafiq strukturun yaradılmasına dövlətin tənzimləyici mexanizmi əsaslı təsir göstərir.

Innovasiya və investisiya arasında nisbət göstəricisi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu, xüsusilə iqtisadi inkişafın dövriliyi ilə şərtlənir. Innovasiya təbii və digər iqtisadi resurslardan səmərəli istifadənin yeni imkan və metodlarını üzə çıxarır. Məlumdur ki, resursqoruma qədər aktual məsələ olsa da, bütün hallarda investisiyaları innovasiyalara yönəltmək imkan xaricindədir. Buna edilən cəhdlərin reallığı isə məqsəd və vasitələrin uyğunluğundan əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

İstehsal vasitələrinin yeniləşməsi sürəti onların aşınması tempi ilə şərtlənir. Digər tərəfdən yeniləşmə tempi məhsulun maya dəyərinin aşağı düşməsinə mane olur. Bu vəziyyətdən daha az itkilərlə çıxmaq üçün fondlardan istifadənin intesivliyi göstəricisinin yüksəldilməsi üzrə optimal hədd tapılmalı və lazımı şərait yaradılmalıdır.

İnnovasiya fəaliyyətinin inkişafı və innovasiya proseslərinə cəlb edilən resursların həcmının artması həm fərdi və həm də dövlət subyektlərinin birliyini və qarşılıqlı əməkdaşlığını zəruri edir. İnnovasiya proseslərində iştirak edən subyektlərin fəaliyyətlərini koordinasiya etmək məqsədilə dövlət öz üzərinə düşən təşkilati funksiyaları yerinə yetirməlidir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanlar bir daha sübut edir ki, yalnız innovasiya, müasir elmi-texniki nailiyyətlərdən səmərəli istifadə imkanlarından faydalanmaq əsasında iqtisadi yüksəlişə nail oluna bilər.

II FƏSİL: İnnovasiya iqtisadiyyatının resurs təminatı vəziyyətinin təhlili.

2.1. İnnovasiya iqtisadiyyatının formalaşmasına investisiya amilinin təsirinin təhlili.

İnvestisiya potensialını formalaşdıran mühüm amillərdən biri ölkədə investisiya üçün imkanların olmasıdır. Əgər məcmu qənaətin həcmnin yüksək olması şəraitində mövcud vəsaitlərdən dolğun istifadəyə imkan yaradan əlverişli sahələr olmazsa, onda onların ölkədə kapital qoyuluşu kimi mənimsənilməsi imkanları məhdudlaşır və bəzən bu vəsaitlərin xarici ölkələrə ixrac olunması da baş verir. Bir çox hallarda ölkədə yüksək investisiya cəlbediciliyinə malik olan sahələrin mövcudluğu investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün daxili mənbələrin olması ilə müqayisədə daha böyük əhəmiyyət daşıyır. Buna görə də, investisiya cəlbediciliyi ilə seçilən sahələrin nisbi sayçoxluğu ölkədə investisiya potensialını formalaşdıran mühüm amillərdən biridir. Bu baxımdan bir qrup iqtisadçılar ölkənin investisiya potensialını onun investisiya resurslarını mənimsəmək qabiliyyəti kimi müəyyən etmişdir.

İnvestisiya potensialının qiymətləndirilməsi bir qayda olaraq iqtisadi zonalar, regionlar və ölkələr səviyyəsində aparılır. Ona istinadən təhlil məqsədi ilə obyektlər qismində birinci halda ayrı-ayrı ölkələr, ikinci halda ölkənin iri iqtisadi rayonlarını birləşdirən zonaları (makroregionlar), üçüncü halda isə çox oxşar və ya ümumiləşdirilmiş xüsusiyyətləri ilə “nöqtə” kimi baxılan inzibati-ərazi vahidləri seçilir. Bununla belə, iqtisadi ədəbiyyatda milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə investisiya potensialının müəyyənləşdirilməsinə dair metodoloji problemlərə nisbətən az yer verilmiş, habelə bunun investisiyanın səmərəliliyinə təsirini göstərən nəzəri müddəalar ətraflı açıqlanmamışdır. İqtisadi fəaliyyət sferalarının inkişaf istiqamətlərinin, onlarda baş verən proseslərin öyrənilməsi sahə müəssisələrinin investisiya resurslarını cəlb

olunması imkanlarının aşkar edilməsi investisiya fəaliyyəti sahəsində dövlət siyasətinin formalaşmasında xüsusi rol oynayır.

Müxtəlif fəaliyyət göstəricilərinə malik təsərrüfat subyektlərinin investisiya potensiallarının çərçivəsi və strukturu haqqında obyektiv məlumatların mövcudluğu vergitutma, birbaşa və dolaylı portfel investisiyaların cəlb olunması, xarici borcların, əsas fondların amortizasiyasının müəyyən olunması sahəsində, geridə qalmış regionlarda və sahələrdə müəssisənin kreditləşdirilməsi məqsədilə büdcə vəsaitlərindən istifadə istiqamətlərinin müəyyən edilməsi ölkə və regionlar səviyyəsində dövlətin balanslı siyasət yürütməsinə rəvac verən çox vacib amildir. Bundan başqa, bir çox sahələrin, regionların və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının investisiya potensialının reallaşdırılması üzrə geniş imkanların olması ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə bağlı zəruri şərtlər sırasına daxildir

Artıq qeyd olunduğu kimi, makroiqtisadi baxımdan investisiya qoyuluşlarına tələbat kapitalın optimal həcmi ilə faktiki həcmi arasındakı fərqdən yaranır. Kapitalın optimal həcmi onun ölkədə tam məşğulluğu və müəyyən iqtisadi artım sürətini təmin edən həcmidir. Belə ki, istehsal həcmimin artımına nail olmaqdan ötrü ölkədə yeni istehsal güclərini istifadəyə vermək lazımdır. Bu istehsal güclərinin yaradılması üçün isə əlavə investisiya qoyuluşları tələb olunur.

İqtisadi ədəbiyyatda tam məşğulluq şəraitində olan iqtisadiyyatın artım tempi ən azı əhalinin artım tempi ilə elmi-texniki tərəqqinin inkişaf tempinin cəmi kimi müəyyən edilir. Beləki, həm əhalinin artım tempi, həm də elmi-texniki tərəqqi tam məşğulluq vəziyyətini pozur. Əhalinin sayının artımı iqtisadi fəal əhalinin artımına səbəb olur.

Elmi-texniki tərəqqi əmək məhsuldarlığının yüksəlməsinə, daha az iş qüvvəsindən istifadə etməklə mövcud həcmdə məhsul istehsalını təmin edir. Bu baxımdan, onun təsiri nəticəsində ixtisar edilmiş işçilərin və əhalinin sayının artması yeni işçilərin məşğulluğunu təmin etmək üçün iş yerlərinin yaradılmasına ehtiyac yaranır. Əmək məhsuldarlığının və əhalinin artım tempələrinin cəminə bərabər olan iqtisadi artım tempini R.Xarrod təbii artım tempi adlandırmışdır.

Aparılmış araşdırmalar göstərir ki, son illərdə əhalinin artım tempi illik 1,3 faiz olmaqla sabitləşmişdir. Ölkədə elmi-texniki tərəqqinin tempinin nisbətən yüksək olması proqnozlaşdırılır. Bununla yanaşı, son illərdə ölkədə nail olunmuş yüksək iqtisadi artım məşğulluğun səviyyəsinin artmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, rəsmi statistikaya əsasən 2009-cu ildə işsizlik 6,0 faizə, 2010-cu ildə 5,6 faizə, 2011-ci ildə 5,4 faizə, 2015-ci ildə isə 5,0 faizə bərabər olmuşdur. 2015-ci ildə əmək qabiliyyətli yaşda olan əhali 2000-ci ilə nisbətən 1858,0 min nəfər, 2010-cu ilə nisbətən isə 327,9 min nəfər artmışdır [5.səh 49-50]

Hazırda Azərbaycan məşğulluğun təmin edilməsi baxımından ən gərgin dövrə daxil olmuşdur. Bu baxımdan, ölkədə məşğulluğun təmin olunması üçün iri həcmli investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Tam məşğulluğa və təbii iqtisadi artım dinamikasına nail olunması üçün tələb edilən investisiya qoyuluşlarının həcminə yuxarıda qeyd edilən amillərlə yanaşı, fondverimi və əsas fondların istehlakı da təsir göstərir.

Beləliklə, investisiya qoyuluşlarının həcminə yuxarıda qeyd edilən amillərin təsirini nəzərə alsaq, onda ölkədə ÜDM-in 10 faizlik orta illik artım tempinə nail olmaq üçün ÜDM-in təqribən 35 faizi həcmində investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsi tələb olunur. Belə investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirmək imkanları mövcud olsa belə, onların reallaşdırılması üçün investisiya cəlbəediciliyinə malik sahələrin və bu sahələrdə investisiyanı həyata keçirmək qabiliyyətinə malik müəssisələrin olması vacibdir.

Müəyyən edilmiş bu göstəricilərdən istifadə etməklə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin investisiya potensialı qiymətləndirilmişdir.

Cədvəl 1.1.

Azərbaycan iqtisadiyyatının sahələrinin investisiya potensialı üzrə reytingi (2014- cü il)

İqtisadiyyat sahələri	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Ranq

1. Sənaye	0,55	1,11	0,66	0,03	0,65	1,34	1,26	0,42	1,25	0,70	1
2. Kənd təsərrüfatı	0,05	1,06	0,01	0,01	0,00	1,10	1,02	0,03	1,30	0,19	2
3. Nəqliyyat	0,05	1,05	0,08	0,00	0,07	1,05	1,03	0,20	0,00	0,06	3
4. Rabitə	0,02	1,12	0,02	0,00	0,03	0,95	1,48	0,02	0,00	0,10	4
5. Tikinti	0,08	1,20	0,03	0,05	0,11	1,02	1,99	0,03	0,03	0,04	6
6. Ticarət və xidmət	0,07	1,10	0,04	0,05	0,03	1,08	1,31	0,02	0,14	0,12	5

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Kənd təsərrüfatı, statistik bülleten. Bakı 2016. Səh.49-50.

Cədvəl məlumatlarından görünür ki, investisiya potensialının reyting göstəricisi üzrə sənaye, kənd təsərrüfatı və nəqliyyatın digər sahələri xeyli qabaqlayırlar. Sənaye sahəsinin ilk yerdə olmasına yanacaq kompleksinin investisiya cəlbediciliyi birbaşa təsir göstərmişdir. Həmçinin ölkədə sənaye və kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı digər sahələrin inkişafı üçün əlavə imkanlar yaradır. Beləki, nəqliyyat, rabitə, ticarət, maliyyə sektoru və digər sahələr əsasən maddi, informasiya və maliyyə axınlarının təşkili ilə məşğul olurlar ki, bu da əsasən sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafından asılı olur.

Ümumiyyətlə, istənilən sahənin investisiya potensialının qiymətləndirilməsi bir vəzifə olaraq onu səciyyələndirən sosial-iqtisadi göstəricilər sisteminin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Gözlənilən nəticələri əldə etmək üçün aparılacaq təhlilin məqsədlərinə xidmət edən əsaslı amillər qrupundan istifadə olunur.

Sahənin investisiya potensialı onun bütün əsas makroiqtisadi göstəricilərini əks etdirir. Onlara aşağıdakılar aid edilir:

- a) müəssisələrin sayı;
- b) rentabellik səviyyəsi;
- c) əmək məhsuldarlığı;

- d) texniki bazanın modernləşmə və yenilənməsi dərəcəsi;
- e) gəlir və xərclərin strukturu;
- f) təmərküzləşmə dərəcəsi.

Tədqiqat məqsədilə investisiya potensialının dörd komponentə, yəni maliyyə, investisiya, istehsal və ixrac potensiallarına bölünməsi məqsədəuyğundur.

Bu qeyd edilənləri nəzərə almaqla sənayedə sahələrinin investisiya potensialının etibarlı reytingini müəyyənləşdirməyə imkan verən göstəricilər (indekslər) sistemindən istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Sənaye sahələri üzrə investisiya potensialının müəyyən edilməsi müvafiq illərin statistik məlumatlar əsasında həyata keçirilir. Hesablama prosesində hər bir göstərici üzrə vahidə bərabər qəbul olunan müqayisə bazası seçilir. Sonra isə həmin məlumatlar konkret kəmiyyətdən asılı olaraq əmsallara çevrilirlər. Sahənin ümumi potensial göstəricilərin cəmi kimi hesablanır. Bu zaman informasiya mənbəyi kimi Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Mərkəzi Bankın, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin məlumatlarından istifadə edilir.

Cədvəl 2.2.

Sənaye sahələrinin investisiya potensialının reytingi (2014-cü il)

Sənaye sahəsi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Ranq
Elektroenergetika	0,05	1,08	1,08	1,20	0,11	1,00	1,82	0,14	0,91	0,02	6
Yanacaq kompleksi	0,85	0,90	0,75	0,90	0,32	1,39	1,03	0,56	1,83	0,80	1
Metallurgiya	0,01	1,90	1,14	1,92	0,32	1,14	4,64	0,02	1,36	0,18	4
Kimya sənayesi	0,01	1,22	1,35	0,87	0,36	1,20	1,15	0,01	1,19	0,05	5
Maşınqayırma və metal emalı	0,02	1,20	0,92	0,94	0,08	0,98	0,50	0,00	1,23	0,04	3
Ağac emalı və sellüloz-kağız sənayesi	0,00	1,34	1,93	0,01	0,08	1,01	1,50	0,02	0,00	0,01	8
Yüngül sənaye	0,01	1,33	1,62	0,08	0,03	1,17	0,64	0,00	1,05	0,01	7
Yeyinti sənayesi	0,02	1,04	1,71	1,11	0,08	1,07	2,26	0,02	1,12	0,02	2

Mənbə: Azərbaycan respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin Rəsmi Hesabatı. Bakı 2016

Cədvəldən göründüyü kimi, sənaye sahələri içərisində investisiya potensialı baxımından ilk yerdə yanacaq sənayesi durur. Ölkədə ikinci və üçüncü yerdə olan yeyniti sənayesinin və maşınqayırmanın, metal emalının inkişaf imkanları da böyükdür. Beləki, kənd təsərrüfatının inkişafı bu sahənin xammalla təminatının yaxşılaşmasına, ölkə daxilində və regional bazarların həcmnin artması isə bu sahənin məhsullarının satış bazarlarının genişlənməsinə müsbət təsir göstərir. Digər sahələrin reyting göstəriciləri bir-birlərinə yaxın olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, investisiya potensialına resursların və onlardan istifadə üzrə mövcud imkanların sadəcə cəbri kimi baxılması düzgün deyil. Resursların istifadəsi həmişə məqsədyönlü və müəyyən şəkildə iqtisadi subyektlərin ehtiyaclarının reallaşdırılması üçündür. Bu baxımdan, investisiya potensialı göstəricilərinin yüksək olduğu sahələrin aşkar olunması problemin həllinə zəmin yaratmır. Başqa sözlə, sahələrin təsnifləşdirilməsi və investisiya ehtiyatları onun vəziyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsi üçün zəruri baza sayılmır. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, sahənin investisiya potensialının aşkar edilməsi üçün məhsul buraxılışı həcminə (cədvəl 2.2.) və əsas fondların orta illik dəyərində uyğun olaraq (cədvəl 2.3.) investisiyanın bölüşdürülməsi əmsallarını müəyyən edərək hesablamaq məqsədəuyğundur.

Fikrimizcə, investisiya qoyuluşunun strukturunun məhsul istehsalının strukturu ilə müqayisə edilməsi qarşıdakı dövr üçün prioritetlərin konkret sahənin ümumi məhsuldakı roluna uyğunluğu dərəcəsinin aşkar olunmasına şərait yaradır. Əldə olunmuş məlumatlar sənayenin tam investisiyalaşdırılmış və natamam investisiya təminatlı sahələrini fərqləndirməyə imkan verir. Cədvəl 2.3.

Əsas istehsal fondlarının dəyərində nisbətdə investisiyaların sahələr üzrə bölgüsü əmsalları

Cədvəl 2.3.

Əsas istehsal fondlarının dəyərində nisbətə investisiyaların sahələr üzrə bölgüsü əmsalları

Sənaye sahələri	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Elektroenergetika	0,10	0,10	0,14	0,04	0,17	0,21	0,23
Yanacaq sənayesi	0,13	0,15	0,35	0,35	0,26	0,33	0,37
Metallurgiya	0,01	0,08	0,06	0,03	0,02	0,03	0,34
Kimya	0,02	0,02	0,06	0,05	0,04	0,03	0,04
Maşınqayırma və metal emalı	0,01	0,00	0,00	0,02	0,05	0,05	0,07
Ağac emalı və sellüloz kağız sənayesi	0,07	0,05	0,04	0,04	0,01	0,01	0,01
Yüngül sənaye	0,01	0,14	0,02	0,26	0,11	0,12	0,13
Yeyinti sənayesi	0,11	0,04	0,03	0,17	0,07	0,12	0,18

Mənbə: Azərbaycanın Kənd təsərrüfatı, statistik bülleten. Bakı 2016. Səh.51-52

Sahənin analitik üsullarla müəyyən olunmuş investisiya potensialı onun cari vəziyyətini, həm də investisiya resurslarını mənimsəmək və cəlb etmək imkanlarını xarakterizə edir. Bu göstəricinin ədədi kəmiyyəti nə qədər yüksək olarsa, onda investisiya resurslarının sahəyə daxil olması və müvafiq layihələrin uğurla reallaşdırılması imkanları da bir o qədər artar.

Cədvəl məlumatları bir daha təsdiq edir ki, məhsul istehsalının həcmi ilə müqayisədə yanacaq kompleksinə, elektroenergetikaya, maşınqayırma və yüngül sənaye sahələrinə daha böyük həcmdə investisiya qoyuluşları həyata keçirilmişdir. Əsas fondlara nisbətə daha çox yüngül sənayeyə, energetikaya, yüngül sənayeyə və yanacaq sənayesinə investisiya qoyulmuşdur. Yeyinti sənayesinə nisbətən çox investisiya qoyuluşunu burada digər sahələrlə müqayisədə məhsulun fondtutumunun daha aşağı olması ilə əlaqələndirmək olar.

Xammal bazası və satış bazarlarına çıxış imkanlarına görə sənaye sahələrinin üç qrupa bölünməsi aparılır:

1. yerli xammala əsaslanan və satış məkanı daxili bazarlar olan sahələr. Onlara elektrik enerjisinin, tikinti materiallarının, bəzi yüngül və yeyinti məhsullarının istehsalını aid etmək olar;
2. fəaliyyəti yerli xammal üzərində qurulan, daxili və xarici bazarlarda fəaliyyət göstərən sahələr. Bu qrupa əsasən yanacaq hasilatı və neft-kimya kompleksi daxildir;
3. xarici xammala əsaslanan, satış ünvanları isə yerli və beynəlxalq bazarlar olan sənaye sahələri. Bura bilavasitə maşınqayırma məhsullarının istehsalını daxil etmək olar..

Respublika sənayesinin sahəvi quruluşunun təhlili nəticələrindən məlum olur ki, son zamanlarda sənaye əsasən daxili bazara istiqamətlənərək inkişaf etmişdir və buna birbaşa yerli xammal bazasına söykənən istehsal sahələri hesabına nail olunmuşdur. Üçüncü qrup sahələrə aid olan, yəni xarici xammalla əsasən dünya bazarlarına meyl göstərən müəssisələr isə öz fəaliyyətini dayandırır yaxud işlərini istehsal güclərindən natamam istifadə üzərində qururlar. Bununla belə bu üç istiqamətdə sənayenin inkişaf etdirilməsi imkanları mövcuddur.

Azərbaycanda neft hasilatı sahəsinə irihəcmli investisiya qoyuluşları həyata keçirilmiş və bu sahədə investisiya imkanları nisbətən tükənməkdədir. Bununla belə, Xəzər dənizində yeni neft və qaz yataqlarının kəşf edilməsi ehtimalı vardır. Məsələn, ölkədə «Ümid» qaz yatağının kəşf edilməsi ölkədə qaz hasilatını və ixracını artırmağa imkan verəcəkdir. Beləki, bu yatağın ehtiyatları 200 mlrd. kub metrden çox qaz və 30-40 mln. ton qaz kondensatı həcmində qiymətləndirilir. Bununla belə, ölkədə neft və qazın hasilatı həcminin sabitləşməsi milli iqtisadiyyatın bu sahələr hesabına inkişaf etdirilməsi imkanlarını məhdudlaşdırır.

Azərbaycanda emal sənayesinin ortamüddətli dövrdə inkişafı əməktutumlu və yerli xammala əsaslanan sahələr hesabına baş verəcəkdir. Fikrimizcə, sənaye məhsulları istehsalının artırılması iki istiqamətdə reallaşdırılmalıdır:

- a) mövcud sənaye müəssisələrinin modernləşdirilməsi və ya onların nüasir tipli müəssisələrlə əvəzlənməsi;
- b) yeni istehsal sahələrinin və növlərinin mənimsənilməsi

Birinci istiqamətin həyata keçirilməsinin zəruriliyi fəaliyyət göstərən müəssisələrin xeyli hissəsinin köhnəlmiş texnoloji parka sahib olması və nəticə etibarilə aşağı rəqabət qabiliyyətliliyi ilə bağlıdır. Bununla yanaşı, nəzərə almaq lazımdır ki toplanmış bilik və təcrübə mövcud istehsal sahələrinin daha dərindən mənimsənilməsinə, istehsalın texniki parametrlərinin və iqtisadi səmərəliliyinin yüksəlməsinə gətirib çıxara bilər.

İkinci istiqamət öz növbəsində ölkə sənayesinin strukturunun təkmilləşdirilməsi ilə də əlaqədardır. Onunla bağlı olan istehsal sahələri daxili bazarın təminatlılığına, mövcud xammal və materialların emalı dərinliyinin artırılmasına və mürəkkəb məhsulların mənimsənilməsinə istiqamətləndirilməlidir ki, tədricən məşğulluq yüksəldilməsinə öz bəhrəsini versin. Bu istiqamətin inkişaf etdirilməsi üçün hökumət tərəfindən uzun müddətli fəaliyyət planının işlənilib hazırlanması zəruridir. Nəzərdə tutulan tədbirlər peşakar kadr hazırlığını, satış bazarlarının seçilməsi orada möhkəmlənmək məqsədlərinin təmin olunması, həm də yeni texnologiyaların cəlb edilməsi və onların mənimsənilməsi üzrə elmi-texniki bazanın yaradılması ilə əlaqəli olmalıdır.

Ölkədə neft və qaz hasilatının inkişaf etməsi elektroenergetika, neft emalı, neft-kimya və neft maşınqayırması sahələrinin inkişaf perspektivlərini müəyyən edir. Ölkənin elektroenergetika sistemində generasiya gücləri 2015-ci ildə 7160 meqavata çatdırılmışdır. Gələcəkdə istehsal ediləcək elektrikenerjisinin 15 faizə qədərini su elektrik stansiyaları və alternativ enerji mənbələri hesabına, qalan hissəsinin (85 faizinin) isə istilik elektrik stansiyalarında istehsal ediləcəyi nəzərdə tutulur.

Azərbaycanda dövriyyəyə cəlb edilə bilən hidroenergetik potensialın olması energetikanın inkişafının əsas istiqamətlərindən biri kimi su elektrik stansiyalarının inkişaf etdirilməsini məqsəduyğun edir. Azərbaycanda hidroenerji resurslarının həcmi 43,5 mlrd. kvtsaata bərabər qiymətləndirilir ki, bunun da 7

mlrd. kvtsaatı iqtisadi baxımdan səmərəli şəkildə istifadə edilə bilər. 2007-ci ildə su elektrik stansiyalarında 2364 mln. kvtsaat enerji istehsal edilmişdir.

Göründüyü kimi, hidroenerji resurslarının təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb etməklə ölkədə elektrikenerjisi istehsalını əhəmiyyətli həcmdə artırmaq mümkündür. Ölkədə külək və günəş enerjisindən istifadə etməklə elektrik enerjisinin istehsalı imkanları böyükdür. Xüsusilə, onun əsas istehlakçısı olan Bakı şəhərində belə imkanlar daha böyükdür. Beləki, Bakı şəhərində küləkli günlərin sayı və sürəti burada külək enerjisindən əhəmiyyətli həcmdə elektrik enerjisi istehsalını təmin etməyə imkan verir. Həmçinin, ölkənin günəş işığının üfiqi səthə təsiri nəticəsində alınan enerjinin həcmi 133-137 Kkal/sm² təşkil edir ki, bu da elektrik enerjisi istehsalına imkan verən səviyyədir. Bu baxımdan, həmin sahədə investisiya qoyuluşları üçün böyük imkanlar vardır.

Ölkədə neft emalı və neft-kimiya sahələrinin inkişaf imkanları böyükdür. Bu sahələrin inkişafı gələcəkdə ölkədə neft emalı məhsullarına tələbatın artması və qonşu ölkələrdə (İran, Gürcüstan, Türkiyə və s.) belə məhsullara tələbin mövcud olması ilə şərtlənir. Neft emalı sahəsinin inkişafı istehsal edilən neft emalı məhsullarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə əlaqədar olacaqdır. Çünki, hazırda mövcud güclərin təqribən 30 faizindən istifadə edilir. Gələcəkdə neft məhsullarının keyfiyyətinə qoyulan tələblər xeyli dərəcədə sərtləşəcək. Bu baxımdan, mövcud neft emalı zavodlarının əvəzində daxili və perspektiv xarici bazarların tələblərini nəzərə alan iri neft-kimiya kompleksinin tikilməsi sənayenin inkişafının perspektiv sahələrindən biridir. Xüsusilə, istehsal ediləcək neft-kimiya məhsullarının çeşidinin artırılması və polietilen, polipropilen əsasında tikinti materialları, istehlakəşyaları, borular və s. istehsalı sahələri investisiya qoyuluşu baxımından cəlbedici sahələr ola bilər.

Metallurgiya istehsalın miqyasına və təşkili prinsiplərinə görə digər sənaye sahələrindən fərqlənir. Buna görə də müvafiq sahəyə aid olan müəssisələrdə istehsalın miqyası aşağı olarsa məhsulun maya dəyəri optimal ölçülü müəssisələrlə müqayisədə nisbətən yüksək olur. Araşdırmalar göstərir ki, məhz bu səbəbdən metallurgiya sənayesində istehsal-texnoloji proses ən son yeniliklərə

uyğunlaşdırılmalıdır. Hazırda yalnız Baku Steel Company şirkətinin maddi-texniki bazasının müasir tələblərə uyğunluğu barədə fikir söyləmək olar. Onunla müqayisədə geri qalan müəssisələrin texniki cəhətdən yeniləşdirilməsi yaxud daha müasir analoqları ilə əvəz edilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Əlvan metallurgiyanın inkişafı Gəncədə alüminium zavodunun tikintisi, Sumqayıt alüminium zavodunun və Gəncə gil-torpaq məmulatları istehsalı ilə bağlı yeniliklərin sistemli şəkildə davam etdirilməsindən asılı olacaqdır. Azərbaycanda qara metallurgiya sahəsinin inkişafı “Daşkəsən Filizsaflaşdırma” ASC-nin inkişaf etdirilməsi və yeni metallurgiya zavodunun tikintisi ilə bağlı olmalıdır.

Müasir dövrdə neft maşınqayırma sahəsi respublika sənayesinin uğurlu perspektiv vəd edən sahələrindən biridir. Fikrimizcə, ölkəmizin neft hasilatı ilə tanınması və neft hasil edən ölkələrlə eyni coğrafi məkanda yerləşməsi, toplanmış təcrübəyə istinadən neft-mədən avadanlıqlarının istehsalının inkişafını məqsədəuyğun edir. Sənayenin bu sahəsinin kompleks inkişafına qabaqcıl xarici şirkətlərlə strateji əməkdaşlığın genişləndirilməsi sayəsində nail olmaq mümkündür. Beləki, hazırda texnologiyanın iqtisadiyyata cəlb edilməsi üçün xarici firmalara birbaşa investisiya özünü praktiki olaraq doğrultmuş metodlardan biridir. Bu baxımdan, neft-maşınqayırma məhsulları istehsalı ilə məşğul olan xarici şirkətdə hökumət əhəmiyyətli böyük paya malik olmaqla və onun imkanlarından faydalanmaqla analogi sahənin inkişafına təkən verə bilər.

Ölkəmiz elektrotexniki vasitələrin, cihazların və avtomobillərin istehsalı üzrə hərtərəfləri imkanlara malikdir. Buna baxmayaraq hələlik həmin sahələrin inkişafı əsasən xaricdən gətirilən kompleksləşdirici məmulatlardan hazır məhsulun yığılması ilə məhdudlaşır. Lakin, gələcəkdə onların əksəriyyətinin respublika daxilində istehsalı təşkil edilə bilər.

Fikrimizcə, maşınqayırma məhsullarının müqayisəli dərəcədə mürəkkəbliyi və differensial xarakterli olması, onların istehsalının təşkili və inkişaf etdirilməsi sahəsində irəliləyəşlərə nail olmaq məqsədilə zəruri tədbirlər kompleksinin və böyük investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi lazımdır.

Ölkədə inkişaf etdirilməsi mümkün olan sahələr arasında təbii qaz, su, və sayğaclarının həmçinin onların hissələrinin istehsalının özünə məxsus yeri vardır. Hazırda bu sahədə "Sənayecihaz", Qaradağsəment"ASC, Gəncə-Cihaz" Elmi-İstehsalat müəssisəsi ilə yanaşı müəssisələr fəaliyyət göstərirlər. Fikrimizcə, maşınqayırma məhsulları istehsalının daimi optimal ölçüsü böyük olduğundan elə bu sahədə də istehsalın təmərkülzləşməsi üzrə tədbirlərin görülməsi vacibdir .

Beləki, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin, həm də məhsul ixracının təmin edilməsi bu sahədə iri şirkətlərin yaradılmasını zərurətə çevirir. Ona görə də, bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisə və firmaların bir şirkətdə birləşdirilməsi, onların vahid elmi-tədqiqat və təcrübəkonstruktor və təhcizat-satış bölmələrinin yaradılması məqsəsdəuyğundur. Bundan sonra firmanın müəssisənin inkişafı üzrə investision tələbat müəyyən olunur və investisiya qoyuluşları bank kreditləri, büdcə vəsaitləri və xaricdən cəlb edilən resurslar hesabına maliyyələşdirilə bilər.

Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın mühüm sahələrindən biri də kənd təsərrüfatıdır. Bu sahənin inkişafı , ilk növbədə onun maddi-texniki bazasının daha da möhkəmləndirilməsindən asılıdır. Belə ki kənd təsərrüfatının maddi texniki təhcizatı 1990-cı il səviyyəsinə çatdırılması üçün təqribən 9.8 min kotan, 6.1 min kultivator, 7,3 min toxumsəpən, 4 min otbiçən, 3 min ot sıxıb bağlayan tələb olunur. Belə hallar demək olar ki, bütün MDB məkanında olan dövlətlərin əksəriyyətində mövcuddur.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişafı sahəsində böyük imkanlar mövcuddur. Həm bitkiçilik, həm də heyvandarlıq sahəsində investisiya imkanları böyükdür. Heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi əsasən idxalın əvəz edilməsi hesabına təmin ediləcəkdir. Beləki, 2015-ci ildə özünü təmin etmə səviyyəsi mal ətində 91,8, qoyun ətində 99,3, quş ətində 98,6, yumurtada 99,7, süd və süd məhsullarında 78,0, taxılda 64,5, üzümdə 93,1, kartofda 89,1, bostan məhsullarında 100, meyvə və giləmeyvədə təxminən 113,7 , tərəvəzdə 103,4, meyvə-tərəvəz şirələrində 108,5, duzda 86,4, şəkər və şəkərdən hazırlanan

məhsullarda 198,0, bitki yağları və marqarində 71,2, kərə yağında isə 54,7 faiz təşkil etmişdir.

Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, ət istehsalını daxili bazar hesabına 9,2 faiz, kolbasa məmulatları istehsalını isə təqribən 2,3 dəfə artırmaq mümkündür. Həmçinin, ölkədə 2015-ci ildə adambaşına ət və ət məhsulları istehlakı 33,9 kq, minimum istehlak norması isə orta hesabla 20,2 kq-a bərabər olmuşdur. Belə hal, süd və süd məhsullarına da aiddir. Beləki, 2015-ci ildə ölkədə idxal edilmiş süd istehsalın 31,5 faizini təşkil etmişdir. Həmçinin adambaşına süd istehlakı 272,5 litr olduğu halda, minimal istehlak norması 159,2 litrə bərabər olmuşdur. Eyni zamanda, ölkədə idxal edilmiş kərə yağı daxili istehsalın 19,1 faizini təşkil etmişdir.

Göstərilən faktları nəzərə alaraq, əhalinin sayı və adambaşına düşən gəlirlər artdıqca, qeyd edilən məhsullara gələcəkdə tələbin artmasını proqnozlaşdırmaq olar. Perspektivdə heyvandarlığın inkişafı əsasən heyvanların cins tərkibinin yaxşılaşdırılması və heyvandarlıq komplekslərinin inkişafı istiqamətində olmalıdır. Beləki, 2015-ci ildə heyvandarlıq sahəsinin ümumi məhsulunda kənd təsərrüfat müəssisələrinin payı 7,2 faizə bərabər olmuşdur. Bu baxımdan ölkədə həm ət, həm də süd istehsalının artırılması üçün cins ətlik və cins südlük heyvandarlıq komplekslərinin yaradılmasına ehtiyac vardır.

Dünya Bankının apardığı tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycan kartof, günəbaxan, noxud, pomidor, kələm, zeytun, portağal, alma, nar, üzüm, mal əti, süd, qoyun əti istehsalında əhəmiyyətli şəkildə müqayisəli üstünlüyə malikdir. Bu nəticələr USAID təşkilatının maliyyələşdirdiyi “Özəl sektorun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi” layihəsi çərçivəsində aparılmış tədqiqatların nəticələri ilə də təsdiqlənir.

Tətbiq edilən texnologiya təkmilləşdikcə, əlaqədar sahələrdə istehsalın səmərəliliyi yüksəldikcə, bir sıra sahələrdə ölkənin malik olduğu müqayisəli üstünlük artır. Məsələn, ölkədə istehsala xidmət edən sahələrin, o cümlədən nəqliyyatın, rabitənin, elektrikenerjisi təminatının, bank və digər xidmətlərin keyfiyyəti artdıqca, kadrların ixtisas səviyyəsi yüksəldikcə, ölkədə mövcud iqtisadi

resurslardan istifadənin səmərəliliyi də artır və nəticədə rəqabətqabiliyyətlilik yüksəlir.

Kənd təsərrüfatının inkişafı ölkədə yüngül və yeyinti sahələrinin tərəqqisi üçün əlverişli şərait yaradır. Bu sahədə Azərbaycanın böyük investisiya imkanları mövcuddur. Bu həm də toxuculuq, tikiş, qida məhsulları, dəri və dəri məmulatları istehsalı və digər sahələri əhatə edir.

Mürəkkəb istehsal sahəsi kimi, ölkədə sənayenin inkişaf etdirilməsi nəqliyyatın, rabitənin və digər sahələrin inkişafına, istehsalın enerji və xammalla təminatının, rayonlararası və sahələrarası əlaqələrin mürəkkəbləşməsinə, ətraf mühitin qorunmasının əhəmiyyətinin artmasına və s. təsir göstərir.

Kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi emal sənayesinin formalaşması, bu sahəyə xidmət sahələrinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaqla, həm də onların inkişafını tələb edir. Bu sahələr isə nəqliyyat, rabitə, maliyyə sektoru və digər istehsal və sosial infrastruktur sahələrin inkişafına tələb yaratmaqla investisiya qoyuluşlarına ehtiyac yaradır. Bu isə ölkədə tikintinin inkişafına əlverişli şərait yaradır, bu sahənin maddi-texniki bazasının artması və tikinti şirkətlərinin inkişafına təkan verir. Buna görə də, ölkədə investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilmə imkanlarının məhdud olmadığı şəraitdə nisbətən mürəkkəb sahələrarası əlaqələrə malik olan emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi digər sahələrdə də buraxılışın həcmində artımına tələb yaratmaqla investisiya fəallığının yüksəlməsinə səbəb ola bilər.

Bütövlükdə, ölkədə mövcud investisiya potensialının reallaşdırılması baxımından sahəvi bölümdə milli iqtisadiyyatın inkişaf proqramının hazırlanması zəruridir. Bu proqram baza sahələrlə onlara xidmət edən sahələrin inkişafını əlaqələndirməli, dövlət və özəl bölmənin əməkdaşlığı əsasında həyata keçirilməlidir.

2.2 Sənaye-texnologiya parklarının yaradılması innovasion iqtisadi inkişaf amili kimi.

İnnovasiya yönümlü iqtisadi inkişafın təmin olunmasının bazis şərtlərindən biri müvafiq infrastrukturun yaradılmasıdır. İnnovasiya infrastrukturu müxtəlif və təşkilati-hüquqi formalara malik olan, eyni zamanda bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı tamamlanan təşkilatlar sistemindən ibarətdir. O, texnoloji mənimsəmədən başlayaraq elmi araşdırmalara qədər innovasiya prosesinin ardıcıl mərhələlərinin reallaşdırılmasını təmin edir.

Milli innovasiya sistemi əsas elementlərindən biri innovasiya infrastrukturu sayılır. Həmin sistem özündə ölkə üçün lazım olan və innovasiya proseslərinin yayılması ərazisinə və sürətinə təsir göstərən hüquqi, maliyyə informasiya institutlarının məcmusunu birləşdirir. Belə ki, subyektlərinin əsas fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq innovasiya infrastrukturu bir sıra baza elementlərinin məcmusu kimi formalaşır.

Vahid innovasiya infrastrukturu sisteminin hər bir istiqaməti özünəməxsus alt sistemlər yaradır ki, onlar da təşkilati struktur formasına görə fərqlənə bilirlər. Bu zaman fəaliyyət növünün səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə nəzərdə tutulan başlıca istiqamətlər iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafının təmin olunmasına yönəldilir.

İnnovasiya infrastrukturunun formalaşdırılmasının son məqsədi bütün cəmiyyətin maraqlarına uyğun surətdə həyata keçirilən innovasiya fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin etmək gücündə olan təsərrüfat subyektləri sisteminin yaradılmasından ibarətdir. Ümumi şəkildə onun formalaşması və inkişafının əsas vəzifələrinə aşağıdakıları aid etmək mümkündür:

- iqtisadiyyatda struktur dəyişikliyinə aparılması və buraxılan məhsulun çeşidinin dəyişdirilməsi yolu ilə istehsalın tənəzzülünün önlənməsi;

- yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyinin və milli iqtisadiyyatın investisiya cəlb edilməsinin yüksəldilməsi;

- elmi-texniki potensialın qorunub saxlanması [12, səh.174].

Innovasiya infrastrukturunu subyektlərinin gördüyü işlər müxtəlifdir. Onlar fəaliyyət istiqamətindən, konkret innovasiyanın xüsusiyyətindən, innovasiya prosesinin fazalarından, müvafiq sahədə dövlət siyasətinin prioritet məqsədlərindən asılıdır.

Innovasiya infrastrukturunun formalaşması və inkişafının konseptual-nəzəri, təcrübə əsaslarının öyrənilməsi və milli innovasiya sisteminin inkişaf meyillərinin təhlili əsasında respublikada onun müasir biliklər kompleksinə söykənən təşkilati-iqtisadi modelini qurmaq olar.

Innovasiya infrastrukturunda formalaşan vacib element kimi istehsal - texnoloji istiqamət sayılmalıdır. Onun özülündə çox da böyük sayılmayan innovasiya mərkəzləri dayanır. Milli iqtisadiyyata rəğmən ölkəmizdə innovasiya mərkəzlərinin üç modelindən istifadə olunması məqsədəuyğun hesab olunur:

- yerli texnoparklar;
- regional innovasiya mərkəzləri;
- yüksək texnoloji səviyyəli ərazilər [11, səh.49].

Milli iqtisadiyyatda texnoparkların yaradılmasında əsas məqsəd müasir iqtisad elminin prioritet sahələri üzrə elmi-texniki potensialın iqtisadi proseslərə cəlb olunması və elmi araşdırmaların kommersiya reallaşdırılması yolu ilə qeyd edilən sahələrin gələcək inkişafına əlavə pul vəsaitlərin cəlb olunması sayılır.

Regional innovasiya mərkəzlərinin yaradılmasında başlıca məqsəd müxtəlif regionlarında geniş spektrli texnoloji istiqamətlər üzrə innovasiya proseslərinin sürətləndirilməsindən ibarətdir. Yüksək texnologiyalara malik olan ərazilər innovasiya infrastrukturunu subyektləri hesab olunurlar və istehlak təyinatlı yüksək texnoloji məhsulların istehsalı üzrə xarici firmalarla birgə şirkətlər yaratmaq əsasında fəaliyyət göstərirlər. Belə təşkilatların yaradılmasında əsas məqsəd Azərbaycan iqtisadiyyatına istehlak mallarının istehsalı üzrə ən yeni texnologiyaların cəlb olunması sayılır.

Yüksək texnologiyaya malik olan ərazilərin yaradılması üçün ilkin -zəruri şərtlər əlverişli coğrafi mövqenin, kifayət qədər inkişaf etmiş istehsal infrastrukturunun və zəngin təbii-iqtisadi resursların mövcudluğundan, həm də ölkədə iqtisadi və siyasi sabitliyin təmin edilməsindən ibarətdir.

Onların davamlı inkişafına şərait yaratmaq üçün müvafiq qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və potensial tərəfdaşlara güzəştlərin edilməsi qaydalarının razılaşdırılması mühüm şərtlər hesab olunur.

Azərbaycanda elmi-texniki və innovasiya sferalarının perspektiv inkişafı üçün vençur sahibkarlığının inkişafına önəm verilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, sahibkarlığın bu növünün inkişafı sahəsində daha yüksək nəticələr yalnız təcrübəli beynəlxalq və xarici maliyyə institutları ilə sıx əməkdaşlıq əsasında təmin edilə bilər.

Texnoparklar vençur sahibkarlığının inkişafı prosesində aparıcı mövqedə dururlar. Onlar prinsipcə innovasiya fəaliyyəti üzrə informasiya-analitik mərkəzlər və milli innovasiya fondu kimi fəaliyyət göstərməlidirlər. Hazırki şəraitdə vençur maliyyələşdirilməsinin inkişafını ləngidən amillərin olmasını da qeyd etməliyik. Onlar arasında kifayət qədər cəlbədicilə və təşəbbüskar innovasiya şirkətlərinin olmaması üstünlük təşkil edir. Odur ki, cari iqtisadi şəraitdə investisiya cəlbədiciliyi yüksək olan firma deyil, ayrıca innovasiya layihəsi işlənilməlidir. Bu da öz növbəsində innovasiya infrastrukturunun digər subyektlərinin sıx qarşılıqlı əlaqəsinin zəruriliyini şərtləndirir.

Milli innovasiya infrastrukturunun təklif olunan modeli çərçivəsində vençur investorlarının innovasiya infrastrukturuna qarşılıqlı təsirinin 2 əsas variantını məqbul hesab etməkolar:

1. Əməkdaşlıq təklifinin innovasiya mərkəzindən gəlməsi;
2. Vençur investoru tərəfindən əməkdaşlıq təşəbbüsünün irəli sürülməsi.

İnnovasiyanın inkişafının sürətləndirilməsi üçün elmi-texniki məhsulların alıcılarını, satıcılarını və xarici sahibkarları birja fəaliyyətinə cəlb etmək lazımdır. Innovasiya fəaliyyəti üzrə xarici subyektlərin qeydiyyatının başlıca meyarı tədqiqatların texnoloji səviyyəsi, yerli resurs potensialının istehsalata cəlb

olunması dərəcəsi, tədqiqatların hazır istehlak məhsullarının istehsalı üzrə sahələrə aid edilməsindən ibarətdir.

Əldə olunan təcrübə göstərir ki, bəzən texnoparklar və biznes inkubatorlar tamamilə eyni vəzifəni yerinə yetirirlər. Bu işlər biznes mərkəzləri və menecerlər məktəbi arasında da olmaqdadır.

Biznes məktəblər maarifləndirici struktur olub peşəkar vərdişlərin təkmilləşdirilməsi ilə məşğul olurlar. Onlar kiçik müəssisə sahiblərinin, əməkdaşlarının və işsiz vətəndaşların, təxris olan hərbiçilərin, öz biznesini qurmaq istəyən şəxslərin, dövlət hakimiyyət orqanları işçilərinin, kiçik biznesin inkişafına məsul olan şəxslərin və s. hazırlanması və yenidən hazırlanması üzrə treyninqlər keçirirlər. Bu fəaliyyət növü istiqamətində tanınan digər təşkilatlarda vardır.

Elm-istehsalat mərkəzlərindən əsasən milli iqtisadiyyatının və daxili əmək bazarının tələblərinə uyğun kadrların hazırlanması üçün istifadə olunur. Onların biznes mərkəzləri, kiçik və orta sahibkarlığa yardım agentlikləri arasında oxşar və fərqli cəhətləri mövcuddur. Bu mərkəzlər əsas fəaliyyətlərini tədris proqramlarının öyrədilməsi üzərində qururlar və dərslər daha uzunmüddətli olur. Burada əsasən konsaltinq və idarəetmə məsələlərinə geniş yer verilir.

Biznes-inkubatorlara kiçik müəssisələri ofislər və istehsalat əraziləri ilə təmin edən, onlara maarifçiliklə yanaşı ofis və başqa xidmətləri göstərən qurumlar aid edilir. Onlar həm dövlət qurumu və həm də ki kommersiya kimi fəaliyyət göstərə bilirlər. Biznes-inkubatorlar eyni vaxtda həm müstəqil qurum kimi, həm də texnoloji mərkəzlərin, texnoparkların və kiçik biznesə kompleks formada yardım göstərən digər qurumların tabeliyyində fəaliyyət göstərə bilirlər.

Sosial işgüzar mərkəzlərin fəaliyyəti əsasən dövlət qurumu kimi məşğulluq mərkəzlərində yaradılır. Rusiya ərazisində ilk dəfə olaraq belə mərkəzlər yaradılmışdır. Mərkəzlərin yaradılmasında əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, kiçik biznesi inkişaf etdirilməklə yanaşı yeni iş yerləri açaraq, işsiz və qeyri-

məşğul əhalini işlə təmin edərək insanların rifahını yüksəltməklə dövlətin mövqeyini möhkəmləndirməkdən ibarətdir.

Texnoparklar adətən ali məktəblərin bazasında yaradılır. İnstitutların, universitetlərin elmi potensialından istifadə etmək, orada yaradılmış texnologiyaları kommersiyalaşdırmaq üçün yaradılan bu qurumlar xırda innovasiya müəssisəsi funksiyasını yerinə yetirirlər. Onların yaradılması və inkişafı ucun əhəmiyyətli miqdarda ilkin maliyyə vəsaiti tələb olunur.

Texnoloji (innovasiya-texnoloji) mərkəzlər elmi-tədqiqat insitutları və onların bazasına əsasən yaradılır. Bu müəssisələrin məqsədləri texnoparklarla eynidir. Lakin fərq ondan ibarətdir ki, belə mərkəzlər yalnız kiçik müəssisələrlə yox, öz innovasiyalarını reallaşdırmaq üçün böyük korporasiyalarla iş birliyi də qururlar.

Biznes mərkəzlərə İEÖ mehmanxanalarında, digər xidmət sahələrində, ticarət obyektlərində çox tez-tez rast gəlmək olar. Bu mərkəzlər kommersiya qurumu olmaqla öz müştərilərinə danışıqlar aparmaq üçün öz məkanlarını icarəyə verir, onları müvafiq vasitələr, kompyuterlər və digər lazımi avadanlıqlarla təmin edirlər. Biznes- mərkəzləri biznes inkubatorlardan fərqli olaraq yalnız fiziki və hüquqi şəxslərə kommersiya əsasları ilə müvəqqəti yardım edir[3,səh. 21].

Azərbaycan Respublikasında sənaye sahələrində müvafiq icra hakimiyyəti orqanları aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- a) müvafiq obyektlərin mühafizəsi sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi;
- b) sənaye mülkiyyəti obyektlərinin məlumatlarını hüquqi və fiziki şəxslərdən iddia sənədlərinin qəbul edilməsi;
- c) analoji obyektlərin ekspertizadan keçirilməsi;
- d) sənaye obyektlərinin dövlət reyestrində qeydiyyatata alınması və patentlərin verilməsi;
- e) rəsmi məlumatların nəşr edilməsi;
- f) Patent müvəkkillərinin attestasiyasının və qeydiyyatının aparılması.

Elmi ixtiraları və kəşfləri təsdiqləyən müəlliflik hüququ üzrə sənədlərin müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim olunmasına bir il ərzində onun

mahiyyətinə dair məlumatlar müəllif, iddiaçı, eləcə də onlardan həmin məlumatı birbaşa və ya dolayı yolla əldə etmiş şəxslərin vasitəsilə ictimailəşərsə, bu hal iddia sənədində göstərilən obyektin yeniliyinə xələl gətirmir. Onda açıqlanma faktı vəzifəsi müəllif və ya iddiaçı tərəfindən sübut edilməlidir.

“Patent haqqında” qanuna əsasən istehsal vasitələri və istehlak əşyalarının hissələri, konstruksiyası və funksional xüsusiyyətləri faydalıdırsa, onlara üstünlük verirsə, həmçinin vaxta qənaəti, əl əməyinin yüngülləşdirilməsini və ya əmək şəraitinin gigiyenik yaxud psixoloji-fiziki şəraitinin yaxşılaşdırılmasını, yeni təyinat üzrə istifadə olunmasını təmin edirsə, faydalı model sayıla bilər. Yeni və sənayedə tətbiqi mümkün olan faydalı modellər hüquqi mühafizə olunurlar. Spesifik əlamətləri ilə fərqlənən mövcud bilgilərdən ibarət olmayan faydalı model qanunvericiliyə görə yeni hesab edilir. Hazırkı biliklər məcmusuna daxil edilməsi təklif edilən faydalı model nümunəsinin orjinallığı təsdiq olunan tarixə qədər analoji obyektlərin Azərbaycanda tətbiqi barədə hamıya aydın olan məlumatlar aydın edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, sənaye mülkiyyəti obyektləri üzrə patentin təmin etdiyi hüquqi mühafizə həcmi və onun qüvvədə olması müddəti aşağıdakılar əsasında müəyyən edilir:

a) kəşflər və faydalı modellərə görə: müəyyən düsturlardan istifadə;

b) sənaye nümunələri üzrə: məmulatın (maketin, rəsmin) foto şəklində öz əksini tapmış səciyyəvi əlamətlərinin məcmusu.

Respublika ərazisində patentin qüvvədə olması müddəti iddia sənədinin müvafiq qanunvericilikdə təsbit olunduğu kimi icra hakimiyyəti orqanına verildiyi gündən etibarən aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir:

1. ixtiralar - iyirmi il;

2. səmərəli modellər və sənaye nümunələri - on il.

Qanunvericiliklə müəyyən edilmişdir ki, məhsulun (məmulatın) alınmasına dair patentlə təsbit olunan hüquqlar bilavasitə ondan istifadə etməklə alınan

digər məhsula da aid edilir. Əgər bunun əksini təsdiqləyən hallar aşkar edilməşsə onda yeni məhsul patentləşdirilmiş sayılır.

Aşağıdakı şəxslər Azərbaycanda patent sahibi ola bilərlər :

-sənaye mülkiyyəti obyektinin müəllifləri və ya onların hüquqi varisləri;

- iddia sənədində yaxud sənaye mülkiyyəti obyektinin qeydiyyatına alınmasına qədər müvafiq icra orqanına təqdim olunan ərizədə müəllif və ya onun hüquqi varisləri tərəfindən göstərilən hüquqi və ya fiziki şəxslər. Sonuncuların razılığı ilə həmin hüquqlar başqalarına da ötürülə bilər.

Patentlə qorunan sənaye mülkiyyəti obyektləri patent sahibindən icazə almadan istifadə oluna bilməz. Bundan əlavə nəzərə alınmalıdır ki, dövlət sirri sayılan məxfi məlumatlardan, kəşflərdən istifadə üzrə verilən hüquqlar qanunla müəyyən edilmiş hallarda müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər.

Yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı, patentlə verilən hüquqlardan patent sahibi milli maraq və mənafeləri gözləməklə istifadə etməlidir. Əgər sənaye mülkiyyəti obyektini üzrə patent sahiblərinin sayı çox olarsa, onun üzərindəki hüquqlar onlar arasında əvvəlcədən bağlanmış müqavilə əsasında başqa şəxslərə də ötürülə bilər.

III FƏSİL: İnnovasiya iqtisadiyyatının inkişafı mexanizminin təkmilləşdirilməsi.

3.1. İnnovasiya iqtisadiyyatının investisiya təminatının təkmilləşdirilməsi.

Son bir neçə il ərzində respublikamız iqtisadi artım sürətinə görə region ölkələri arasında qabaqcıl yerlərdən birini tutur və öz sabitliyini qoruyur. Dünya maliyyə böhranı bir çox ölkələrdə ciddi sosial-iqtisadi təsirə səbəb olduğu halda, onun təsiri respublikamızda əsasən iqtisadi artım dinamikasının aşağı düşməsi ilə

müşahidə olunmuşdur. Belə bir şəraitin yaranması müxtəlif amillərlə şərtlənir. Respublika iqtisadiyyatında müşahidə olunan pozitiv dəyişikliklərin səbəblərindən biri ölkəyə yatırılan investisiyaların səmərəli yerləşdirilməsindən ibarətdir. Uğurlu məqsədlərə xidmət edən investisiya siyasəti nəticəsində davamlı iqtisadi artım və əhalinin rifah səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üzrə sürətli dəyişikliklər baş vermişdir. Bu siyasətdə başlıca istiqamət investisiya mühitinin əlverişliliyini yüksəltməkdən ibarətdir.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılması üçün müvafiq tədbirlərin sistemli şəkildə davam etdirilməsinin məqsədəuyğunluğu da nəzərə alınmalıdır. Ümumiyyətlə, qeyd olunduğu kimi, qeyri-neft sektoru investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində öz prioritetliyini qoruyub saxlayır ki, onun da səmərəli vasitələrindən biri özəlləşdirmə hesab edilir.

Ötən dövr ərzində xarici investorlar üçün yeni sahələrin xüsusilə cəlbedici olan energetika, metallurgiya, maşınqayırma, kimya, rabitə, nəqliyyat və digər sahələrdə fəaliyyətdə olan şirkətlərin özəlləşdirməyə açılması xarici investisiyanın respublikamıza axınına əlverişli şərait yaratmışdır.

Bütün bunlarla bərabər əldə olunan mənfəətin xarici valyutalara dəyişilərək, tərəfdaş ölkələrə köçürülməsi və yenidən investisiyalaşdırılması ilə bağlı məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması sayəsində xarici investorların ölkəmizə marağı daha da yüksəlmişdir.

Araşdırmalara əsasən investisiya fəaliyyətinin elmi əsasla və qabaqcıl təcrübə üzərində qurulması innovasiya inkişaf həm də təbii resurslardan qənaətlə istifadə üçün mütərəqqi imkanlar açır. Innovasiya həmçinin məhsuldarlığının artımına, istehsal olunan məhsulların həcmnin artırılmasına və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına stimül yaradır

Toplanmış təcrübəyə istinad etməklə demək olar ki, informasiya texnologiyalarının işlənilməsi və tətbiqi sahəsində innovasiya təmayüllü kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dəstək çərçivəsində bir çox mühüm məsələlər də öz həllini tapa bilər. Onların ümumi sırası aşağıdakı kimi verilə bilər

1. elmi-tədqiqat işlərinin kommertiya məqsədilə istifadə olunması;

2. elmin inkişafının büdcə asılılığının azaldılması;
3. xarici şirkətlərin və potensial investorların milli informasiya texnologiyaları bazarına cəlb edilməsi;
4. texnologiya istehsalçıları ilə investorlar arasında qarşılıqlı kommersiya əlaqələrinin qurulması;
5. elmyönümlü texnoloji layihələrə yerli və xarici investisiyaların cəlb olunması.

Yuxarıda göstərilənlərlə paralel olaraq yeni iş yerlərinin yaradılması, peşəkar ixtisaslı və beynəlxalq səviyyəli mütəxəssislər yetişdirmək, regionlarda innovativ ideyalar mərkəzinin yaradılması, son texnoloji yeniliklərin və zəruri informasiya mənbələrinin tələb olunan ünvana çatdırılması kimi məqsədlərə nail olunması texnoparklar şəbəkəsinin inkişaf etdirilməsinə də önəm verilməlidir. İnnovasiya layihələrinin həyata keçirilməsində texnoparklar mühüm rol oynayır. İnnovasiya müəssisələri texnopark ərazisində suveren hüquqi şəxslərdir və texnopark firmaların kommersiya fəaliyyətinə bilavasitə müdaxilə edə bilməz. Regional innovasiya zonasının yaradılması işində dünya təcrübəsindən istifadə edərək artıq respublikamızda da eyni funksional təyinatlı qurumların təşkili və onların səmərəli fəaliyyəti üçün münbit şəraitin yaradılması günümüzün vacib məsələlərindəndir.

Ümumilikdə, investisiya və innovasiya istiqamətində sərmayə qoyuluşları arasında nisbətlərə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Bu xüsusilə iqtisadi inkişafın mərhələli dövriliyi ilə şərtlənir. İnnovasiya təbii və sair resurslardan qənaətlə istifadə üçün müasir və yeni imkanlar verir. Əlbəttə, resursqoruma nə qədər lazımı məsələ olsa da, bütün istənilən hallarda investisiyaları innovasiyalara yönəltmək imkanı məhduddur. Buna edilən cəhdlərin reallığı məqsəd və vasitələrin uyğunluğu ilə bağlıdır. İstehsal vasitələrinin modernləşdirilməsi və əvəzlənməsi birbaşa onların köhnəlməsi ilə əlaqədardır. Bununla bərabər onların təzəzlənməsi dövrünün uzunmüddətliliyi məhsulun maya dəyərinin aşağı salınması imkanlarını bir qədər məhdudlaşdırır.

İnnovasiyaların maliyyələşdirilməsi adətən aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır:

- a) ilkin maliyyələşdirmə;
- b) inkişafın maliyyələşdirilməsi.

Belə ki ilkin maliyyələşdirmə başlamazdan əvvəlki və başlanğıc, inkişafın maliyyələşdirilməsi isə inkişaf və genişlənmə mərhələlərini əhatə edir. Innovasiyaların ilkin maliyyələşdirilmə mərhələsində vençur kapitalının rolu tədricən yüksəlir. Onun əsas hissəsi dövlət və iri müəssisələr tərəfindən həyata keçirilən layihələrin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir. Vençur kapitalı innovasiya prosesinin digər mərhələlərində, innovasiyaların kommersiyalaşdırılması dövründə böyük rol oynayır. Ondan daha çox infrastruktur obyektlərin tikintisi, biznesin inkişafı əsas və dövriyyə kapitalının, marketinq və satışın təşkili işində istifadə olunur.

Araşdırmalar nəticəsində məlum olur ki, innovasiya fəaliyyəti onun dövlət quruluşundan və idarə etmə formasından asılılığının olmamasını əks etdirən prinsiplər əsasında inkişaf edir. Daha doğrusu, o, bütün fəaliyyət iştirakçıları üçün vahid müddəalar və normalar əsasında reallaşdırılır. Qeyd olunanlar Çin və Hindistan kimi müxtəlif siyasi quruluşa malik dövlətlərdə texnoparkların fəaliyyəti təcrübəsində də öz təsdiqini tapır. Belə ki, isdənildən halda əsas məqsəd fəaliyyət nəticələrin kommersiya məqsədlərinin reallaşdırılmasına yönəldilməsindən ibarətdir. Bundan ötrü ilk növbədə innovasiya məhsulları bazara çıxarılmalı və onun bütün mərhələlərdə təmin edən infrastruktur yaradılmalıdır. Əks halda, yəni lazımi infrastruktur və təkmil hüquqi baza formalaşdırılmazsa, eləcə də intellektual mülkiyyət obyektlərinin müdafiəsinə və onlar üzərindəki hüquqların qanuni ötürülməsinə təminat verilmirsə ölkədə əlavə problemlərin yaranması istisna deyil.

Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanda mütamadi həyata keçirilən investisiya siyasətinin mərkəzi xətti dövlət investisiyalarının daha çox infrastruktur sahələrin inkişafına yönəldilməsindən, investisiya layihələrinin özəl təşkilatların, xüsusilə xarici investorların vəsaitləri hesabına həyata keçirilməsindən ibarətdir. Hazırkı dövrdə ölkəmizin bütövlükdə formalaşmış ümumi sosial-iqtisadi vəziyyəti, sahə və regionların inkişaf səviyyəsi sənayenin qeyri-neft sektorunun üstünlük təşkil

sahələrində və aqrar bölmədə daha böyük həcmdə dövlət investisiyalarından istifadə olunmasını tələb edir. Deməli, dövlət investisiyalarından bütün sahələr üzrə istifadə olunması düzgün deyil. Bu investisiyalar ancaq üstünlük təşkil etdiyi sahələrdə və regionlarda istifadəsi zamanı daha çox səmərə verə bilər. Bu zərurətdən irəli gələrək Azərbaycanda hələ 2006-cı ildə “İnvestisiya fəaliyyətinin təşviqi üzrə əlavə tədbirlər haqqında fərman verilmişdir. Burada əsas məqsəd iqtisadiyyatın qeyri-neft bölməsində dövlət investisiyalarından istifadəsinin genişləndirilməsindən ibarətdir. Həmin fərmana uyğun olaraq yaradılmış “Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti” iqtisadiyyatın qeyri-neft bölməsində fəaliyyət göstərən kommersiya təşkilatlarından iştirak payını və səhmləri almaqla, onların maddi və texnoloji bazasının müasirləşdirilməsinə müddətli investisiya qoyur

Azərbaycanın informasiya kommunikasiya texnologiyaları sahəsində regionun qabaqcıl ölkəsinə çevrilməsi üçün məqsədyönlü dövlət siyasəti həyata keçirir. Yaşadığımız dövrü təbii-iqtisadi potensialın təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunması və ondan səmərəli şəkildə istifadə edilməsi, kadrların peşə- ixtisas və intellektual səviyyəsinin getdikcə yüksəlməsi kimi əlamətlərlə səciyyələnməsi baxımından yeni eranın başlanğıcı olaraq qiymətləndirmək olar. Ölkəmizdə yaradılmış əlverişli rəqabət mühiti, sosial-iqtisadi inkişafın dinamikliyi, təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi müstəqilliyinə təminatın verilməsi xarici ölkələrlə əməkdaşlıq münasibətlərinin genişlənməsi üçün real imkanlar yaradır. Respublikamızın fəal iştirakı ilə beynəlxalq enerji və nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsi, əldə olunan valyuta gəlirləri hesabına təkmil texnika və texnologiyalarının ölkəmizə idxalı və genişmiqyaslı tətbiqi sosial-iqtisadi sferada münüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur.

Təcrübə göstərir ki, hətta ən zəngin təbii resursları olan ölkələr irəli sürülmüş səmərəli ideya və təklifləri nəzərə almadan, son elmi-texniki yenilikləri, habelə qabaqcıl texnoloji sistemləri tətbiq etmədən öz bazar mövqelərini qoruya bilməz. Bu müddəaya istinad etsək, ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafını nəzərdə tutan tədbirlərin kompleks şəkildə həyata keçirilməsi ixrac yönümlü məhsullar istehsalının artırılmasını şərtləndirən konkret təşkilati-iqtisadi mexanizmlər

vasitəsilə təmin etməyin mümkünlüyünü söyləmək olar. Respublikanın ixrac potensialını davamlı olaraq artırmağı, yerli istehsal məhsullarını və xidmətləri dünya bazarlarına çıxarmaq və bundan ötrü əlverişli şərait yaratmaq, son nəticədə isə milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatına sürətli inteqrasiyasına nail olmaq üçün innovasiya yönümlü investisiyalar elmin , texnologiyanın kommunikasiyanın yüksək səviyyəli inkişafı dövründə ən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu yöndə investisiya qoyuluşlarının yüksəldilməsi ölkəyə külli miqdarda pul vəsait axınını təmin edər. Ölkəmiz bu sahədə hələ yeni dövlət olsa da, müvafiq layihələri reallaşdırmaq üçün maliyyə imkanlarına malikdir.

Məlumdur ki, rəqabət firmaları innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olmağa sövq edən amillərdən biri və demək olar ki ən başlıcasıdır . Belə ki, rəqabət eyni bir məqsədin əldə edilməsində maraqlı olan hüquqi və fiziki şəxslər arasında hər hansı bir sahədə olan mübarizəni ifadə edir. Kommersiya təşkilatları nöqtəyi-nəzərindən belə məqsədlərə məhsulun istehsalı və istehlakı üçün daha əlverişli şərait, istehlakçıların güvənini qazanmaq hesabına gəlirin maksimumlaşdırılmasına aiddir. Rəqabətin müəssisələrin fəaliyyətinə təsirinin aşağıdakı üç istiqamətini fərqləndirmək olar:

- a) təzyiq;
- b) stimullaşdırma;
- c) informasiya axını.

Təzyiq müəssisənin innovasiya fəaliyyəti ilə əlaqədar olan tədbirlər sisteminin həyata keçirməməsi nəticəsində onun işində yaranacaq mənfi nəticələrə diqqətini çəkən güclü təsir vasitəsidir.

Stimullaşdırma innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olması nəticəsində firmanın bazar mövqeyinin yaxşılaşmasını, əks halda isə onun vəziyyətinin tədricən zəifləməsini əks etdirən istiqamətdir. Əksər hallarda təzyiqin təsiri stimullaşdırma ilə müqayisədə daha güclüdür.

Rəqabətli müəssisələr yeni məhsullarla bazara çıxarkən onların istəyindən asılı olmayaraq informasiya axını yaranır və bu da yeniliklərin sahənin müəssisə və təşkilatları tərəfindən imitasiya olunmasına gətirib çıxarır.

İnnovasiya fəaliyyəti sahəsindəki rəqabət elmi-texniki və sosial-iqtisadi problemlərin həlli zamanı gözlənilməz nəticələrin alındığı müsabiqə kimidir. İnovasion firmaların rəqabət qabiliyyətinin əsas amillərin təsirləndirilməsinə bir çox müəlliflər müraciət etmişdir. Bunlar makroiqtisadi və mikroiqtisadi amillərə bölünür. Makroiqtisadi amillər dedikdə, bir qayda olaraq aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin xarakteri;
- bazara giriş sahəsində maneələrin olması;
- kapital və əməyin diversifikasiyası ;
- fondların dövlət idarələri vasitəsilə paylanması vəziyyəti;
- kommunikasiya və infrastruktur.

Ardıcıl olaraq, mikroiqtisadi amillər rəqabət qabiliyyətinə təsir etməklə aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Rəqabət qabiliyyətinin məcburən dəyişməsinə səbəb olanlar. Onlar bilavasitə şirkətin məhsuluna olan bazar tələbatı həcmində artım nəticəsində yaranırlar;

2. Məhdudlaşdırıcı dəyişikliklər. Əsasən şirkətin öz daxilində və idarəçiliyində olan məhdudiyyətlərin nəticəsi kimi meydana gəlirlər .

Xüsusilə vurğulamaq olar ki, son dövrlərdə innovasiya bazarında kiçik təşkilatların rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Belə müəssisələrin formalaşdırılması özünəməxsus yollarla baş verir. Onları ümumi şəkildə aşağıdakı kimi sistemləşdirmək olar:

3. Tədqiqatçılar tərəfindən rəqabət qabiliyyətli və elmtutumlu məhsulların istehsalı məqsədilə yeni müəssisələrin yaradılması. Onlar bilavasitə baza firmada və ya aparıcı şirkətdə işləyən hazırlamış layihələrin təkmilləşdirilməsi ilə məşğul olurlar;

4. Bazar tərəfdaşları yaxud rəqiblər qismində yeni strukturların, o cümlədən, elmi-tədqiqat institutlarının, sənaye müəssisələrinin laboratoriya və şöbələrinin yaradılması. Fərqli məqam ondan ibarətdir ki, bunlar elmi

tədqiqatlarla yanaşı, məhdud həcmdə elmtutumlu məhsulların istehsalı ilə də məşğul olurlar;

5. Müvafiq bazarda vasitəçilik xidmətlərinin göstərilməsi ilə məşğul olan yeni müəssisələrin yaradılması. Onlar innovasiya və texnologiyanın inkişaf etdirilməsi üzrə elmi, texniki və marketoloji əlaqələrin zəif inkişaf etdiyi regionlarda daha geniş fəaliyyət göstərirlər.

Beləliklə, kompleks xarakterli tədbirlər sisteminin reallaşdırılmasına güvənərək innovasiya yönümlü investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılmasını təmin etmək mümkündür. Bu qəbildən olan tədbirlər iarasında milli innovasiya mərkəzinin yaradılması məsələsi yüksək əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırkı şəraitdə qabaqcıl texnologiyanın ölkəyə gətirilməsinin müxtəlif variantlarından istifadə edilə bilər. Bunlardan ən əhəmiyyətlisi xarici texnologiyanın satın alınmasıdır.

İnvestisiya məhsulların oxşarının yaradılması, birbaşa beynəlxalq investisiyaların cəlb edilməsi və lisenziyaların alınması əsasında xarici texnologiyanın idxalını təmin etmək olar. Beynəlxalq lisenziyaların alınmasının tənzimlənməsi, intellektual mülkiyyət obyektləri üzərindəki hüquqlarının qorunması rejiminin tətbiqi və xarici texnologiyanın yerli müəssisələr tərəfindən alınmasının maliyyələşdirilməsi hazırda mühüm əhəmiyyət kəsb edən tədbirlərdəndir. İnnovasiyanın əldə olunması zamanı qeyd edilən istiqamətlərinə xarici investisiyanın ölkəyə cəlb edilməsi sahəsində dövlət siyasəti də məhz buna xidmət edir.

Respublikamızın tanınmış iqtisadçı alimlərindən bir qrupu neft-kimya kompleksində investisiya potensialından istifadənin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə mövcud istehsal güclərinin artırılması ilə bərabər, müəssisələrdə öz maliyyə və texniki vəziyyətləri ilə uyğunlaşan innovasiya strategiyasının işlənilməsinin və həyata keçirilməsinin zəruriliyini əsaslandırırlar. Onlar neft-kimya sənayesində innovasiya strategiyasının hazırlanması prosesində hər şeydən əvvəl aşağıdakı üç ardıcıl vəzifənin həll edilməsini ön plana çıxarırlar:

a) investisiyaların gələcək dövrün növbəti mərhələlərində cəlb edilməsi formaları arasında nisbətlərin tənzimlənməsi;

b) innovasiya-investisiya fəaliyyətinin sahəvi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

c) respublika ərazisində neft-kimya müəssisələrinin coğrafi yerləşməsini nəzərə alaraq, regional innovasiya-investisiya fəaliyyətinin başlıca istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi [4, səh.391].

Qeyd olunan vəzifələrin sistemli şəkildə yerinə yetirilməsi ilə paralel olaraq milli iqtisadiyyatın aparıcı sahələrinə aid müəssisələrdə səmərəli investisiya-innovasiya fəaliyyətinin reallaşdırılması məqsədilə mövcud şaquli və üfüqi idarəetmə sistemləri təkmilləşdirilməli, daha mütərəqqi idarəetmə sistemi tətbiq olunmalı, həmçinin marketinq fəaliyyətinin səmərəli təşkilinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Ölkəyə gətirilmiş müsir texnologiyalardan tam gücü ilə istifadə etmək, onların ərazi üzrə yayılmasında yerli müəssisələrin potensial imkanlarından yararlanmanı nəzərdə tutan ayrıca siyasət işlənilməli və reallaşdırılmalıdır. Yeni texnoloji sistemlərin əsasını təşkil edən təcrübənin yayılmasını təmin edən müasir institut və şəbəkələrin yaradılması bu məqsədə nail olunmasına imkan yarada bilər. Həmin şəbəkələr ölkə iqtisadiyyatında innovasiyaların öyrənilməsi qabiliyyətinin ayrılmaz hissəsi olsalar da avtomatik şəkildə və ani vaxt ərzində yaranmırlar.

Araşdırmalar göstərir ki, hətta inkişaf etmiş ölkələrdə firmalar tərəfindən aparılan elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin nəticələri qeyri-müəyyən olduğundan onların maliyyələşdirilməsinin başlıca mənbəyi əsasən bölüşdürülməmiş mənfəətdir. Bu baxımdan ölkədə innovasiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və stimullaşdırılması günümüzün vacib vəzifələrindəndir. Onun uğurla həll edilməsi zəmanəti əsasən iri və gəlirli firmalar innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq imkanları əldə edirlər.

Fikrimizcə, milli iqtisadiyyatın inkişafının hazırkı mərhələsində innovasiya potensialından istifadəyə üstünlük verilməlidir. Ona görə ki,

mövcud elmi-texniki imkanlardan praktiki şəkildə istifadə edilib- edilməməsindən asılı olmayaraq innovasiya siyasəti yeni, daha dəqiq desək, kommersiya baxımından reallaşdırıla bilən və istehsala tətbiq olunacaq biliklərin yaradılmasına yönəldilir. Bu baxımdan, iqtisadi artımın əsas mənbələrindən biri kimi innovasiya siyasəti çərçivəsində dövlət tərəfindən sərf olunan vəsaitlərin səmərəliliyini qiymətləndirmək mümkün olur.

Elmi-tədqiqat işlərinə çəkilən xərclərin strukturunda fundamental və tətbiqi elmlərə yönəldilən vəsaitlərin nisbətlərinin dəyişməsi dövlətin maliyyə imkanlarından və milli iqtisadiyyatın inkişafı səviyyəsindən asılıdır. Əgər özəl bölmənin innovasiya fəaliyyətini maliyyələşdirmək imkanları böyükə olsaydı, dövlətin bu prosesdə iştirakı məhdudlaşdırıla bilər. Əksinə, təsərrüfat subyektlərinin müvafiq fəaliyyət növünü həyata keçirmək imkanları məhdud olarsa, dövlət bu prosesin təşkili və tənzimlənməsində fəal iştirak etməlidir.

İnnovasiya prosesinin maliyyələşdirilməsinin təşkilinin əsas prinsiplərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- innovativ yeniliklərin tətbiqi müddətlərini azaldılması və nəticədə olunan səmərənin maksimumlaşdırılması;
- innovasiya prosesinin bütün mexanizm və mərhələlərinin institusional dəyişikliklərə və hüquqi normalara uyğunlaşdırılması;
- innovasiyanın maliyyələşdirilməsinin daha geniş mənbələrinin aşkar edilməsi və onlar arasında optimal əlaqələrin qurulması;
- innovasiya layihələrinin işlənilib hazırlanması və praktiki olaraq həyata keçirilməsinin kompleks həlli ;
- innovasiya prosesinin çevikliyinə və dinamikliyinin təmin olunması.

Ölkədə innovativ yenilikləri lazımi qaydada tətbiqini həyata keçirən bilən müstəqil şirkətlərin yaradılması və onların fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsində dövlətin iştirakı zəruridir. Bu məqsədlə geniş maliyyə imkanlarına malik olan İnnovasiya Fondunun yaradılması məqsədəuyğundur. Onun təşkilində məqsəd əsas etibarilə yerli firmaların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsindən, xarici ölkələrdən məhsul və əməliyyat

innovasiyalarının idxal olunmasından, habelə innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbələrinin və imkanlarının genişləndirilməsindən ibarətdir.

Konkret layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün firmanın və ya onun törəmə müəssisəsinin nizamnamə kapitalında İnnovasiya Fondu payçı kimi çıxış edə bilər. Adətən, innovasiya fəaliyyəti yüksək risklərlə səciyyəvi xarakter daşıyır. Bununla bərabər qeyd etməliyik ki, innovasiya layihəsi müvəffəqiyyətlə başa çatdırılan zaman iqtisadiyyat üçün onun səmərəsi yüksək olur.

Təcrübə göstərir ki, inovasiyanın sosial səmərəsi, başqa sözlə, cəmiyyətin yeni məhsul və texnologiyanın əmələ gəlməsindən pul formasında əldə etdiyi daxilolmalar ixtiraçının əldə etdiyi səmərədən təqribən üç dəfə çoxdur [8, səh. 215].

Vençur maliyyələşdirmə mexanizminin formalaşdırılması da investisiya fondunun fəaliyyəti istiqamətlərindən biri hesab olunur. Bu onunla bağlıdır ki, kiçik və orta müəssisələr tərəfindən reallaşdırılan innovasiya layihələrinin ənənəvi üsullarla maliyyələşdirilməsi imkanları məhduddur. Belə layihələr kredit təşkilatları və investorlar üçün çox yüksək kommersiya riskinə malikdirlər.

İnnovasiya Fondu yalnız maliyyə institutu qurumu kimi deyil, həm də, investisiya qərarlarını qəbul edən mərkəz kimi çıxış edir. O, həmçinin təklif edilən innovasiya layihələrinin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasını aparır, spesifik risklər, gözlənilən iqtisadi və texniki nəticələri qiymətləndirir. Əldə olunan nəticə real riskli investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi haqqında analoji qərarların qəbul edilməsindən ibarət olur.

3.2. İnnovasiya yönümlü iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması istiqamətləri.

Təsərrüfat subyektlərinin istehsal və kommersiona məqsədlərinin reallaşdırılmasında innovasiyalar əhəmiyyətli vasitələr kimi çıxış edirlər. Bu onunla izah olunur ki, müəssisənin innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində gələcəkdə gözlənilən mənfəətin ölçüsü əsas stimullaşdırıcı rolunu oynayır. İnnovasiyalar adətən onlarla bağlı layihələrin başa çatdırılmasından daha artıq müddətdə sərəmə gətirirlər. Odur ki, onların sərəməliliyi xərclərinin aşağı endirilməsi əsasında müəyyən edilməsi üsulu həmişə özünü doğrultmur.

Mülkiyyət formaları üzrə innovasiya bazarının quruluşu təşkilati - hüquqi formaları ilə bir-birindən fərqlənən subyektlərin arasında yeniliklərin mübadiləsini özündə əks etdirir. Bu öz növbəsində innovasiya fəaliyyətinin reallaşdırılmasını stimullaşdırılması üzrə dövlət siyasətinin aşağıdakı başlıca istiqamətlərini müəyyən etməyə imkan yaradır:

-vençur kapitalına malik kiçik müəssisə və təşkilatlara innovasiya dövlət yardımı ;

- özəl sektora dövlət sektorundan texnoloji transferlər;

- innovasiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi.

İnnovasiya fəaliyyətinin spesifik xüsusiyyətlərinə və ümumi iqtisadi vəziyyətə uyğun olaraq təsərrüfat subyektləri gözlənilən nəticələri təmin edə bilən maliyyələşdirmə metodları seçməli və tətbiq etməlidir. İnnovasiyanın inkişafının stimullaşdırılması idarəetmə strukturunun bütün səviyyələrində aparılan təşkilati tədbirlərin idarəetmə strukturunun bütün səviyyələrində aparılan təşkilati tədbirlərin qarşılıqlı əlaqələrinin optimallaşdırılması ilə paralel şəkildə daha böyük sərəmə əldə edilir.

Əlverişlilik dərəcəsi xalis mənfəətin miqdarı, ölçüsü ilə müəyyən olunur. Əksəriyyət hallarda innovasiyanın kommersiona reallaşdırılması məqsədə uyğun sayılır. Onun iqtisadi sərəməliliyi sahibkar tərəfindən innovasiya məhsulunun

satışı zamanı müəssisənin əldə etdiyi gəlirlərlə fərdi istehsalda yeniliyin inhisar reallaşdırılmasından əldə ediləcək gəlirlərin itirilmiş məbləği arasındakı fərq kimi müəyyən olunur. Alınan kəmiyyət bazar konyunkturasında dəyişikliklər şəraitində tərəddüdü xarakter daşıyır.

İnnovasiya fəaliyyətinin inkişafı ilə əlaqədar əlverişli şəraitin yaradılması dövlət struktur orqanlarının vəzifəsi sayılır. Belə ki, Dövlətin innovasiya siyasəti cəmiyyətin həm sosial həm də iqtisadi strategiyası ilə xarakterizə olunan məqsədyönlülükdən əlavə beynəlxalq səviyyədə dünya bazarında milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi vəzifələri ilə innovasiya prosesinin bütün iştirakçılarının maraq və mənafeələrinin uzlaşmasını təmin etməlidir.

İqtisadi cəhətdən inkişafda olan ölkələrin təcrübəsi bir daha sübut edir ki, qlobal rəqabət şəraitində istehsalda yeni texnologiya və işləmələrin yüksək tətbiq səviyyəsi iqtisadiyyatın dayanıqlı artımına zəmin yaradır. Bu baxımdan innovasiya siyasəti baxımından qabaqcıl ölkələr səciyyəvi olan cəhətlər aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1.İnnovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi və əlaqədar fəaliyyət növünün inkişafında dövlətin rolunun yüksək olması;

2. İnnovasiya fəaliyyətinin inkişafına dair hüquqi bazanın təkmil olması.

Xarici ölkələrdə innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının müstəqim metodlarının tətbiqi təcrübəsi göstərir ki, innovation inkişafın əsasında elmi-tədqiqat işləri üzrə vergi mexanizmlərinin həyata keçirilməsi vasitəsilə stimullaşdırıcı vergi sisteminin formalaşması durur. Burada innovasiya proseslərinə yardım tədbirlərinin və onların reallaşdırılması zamanı götürülən prinsip və müddəlar özünəməxsusluğu ilə diqqəti cəlb edir. Azərbaycan iqtisadiyyatının perspektiv inkişafı üzrə qarşıya qoyulan vəzifələrə uyğunlaşan metodlar əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Mənfəət vergisinin məbləğinin elmi araşdırmalara və təcrübə -konstruktor işlərinə çəkilən xərclər qədər azaldılması;

2. Mənfəət vergisinin dərəcəsinin aşağı salınması.

3. Stimullaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsində amortizasiya siyasətindən istifadə.

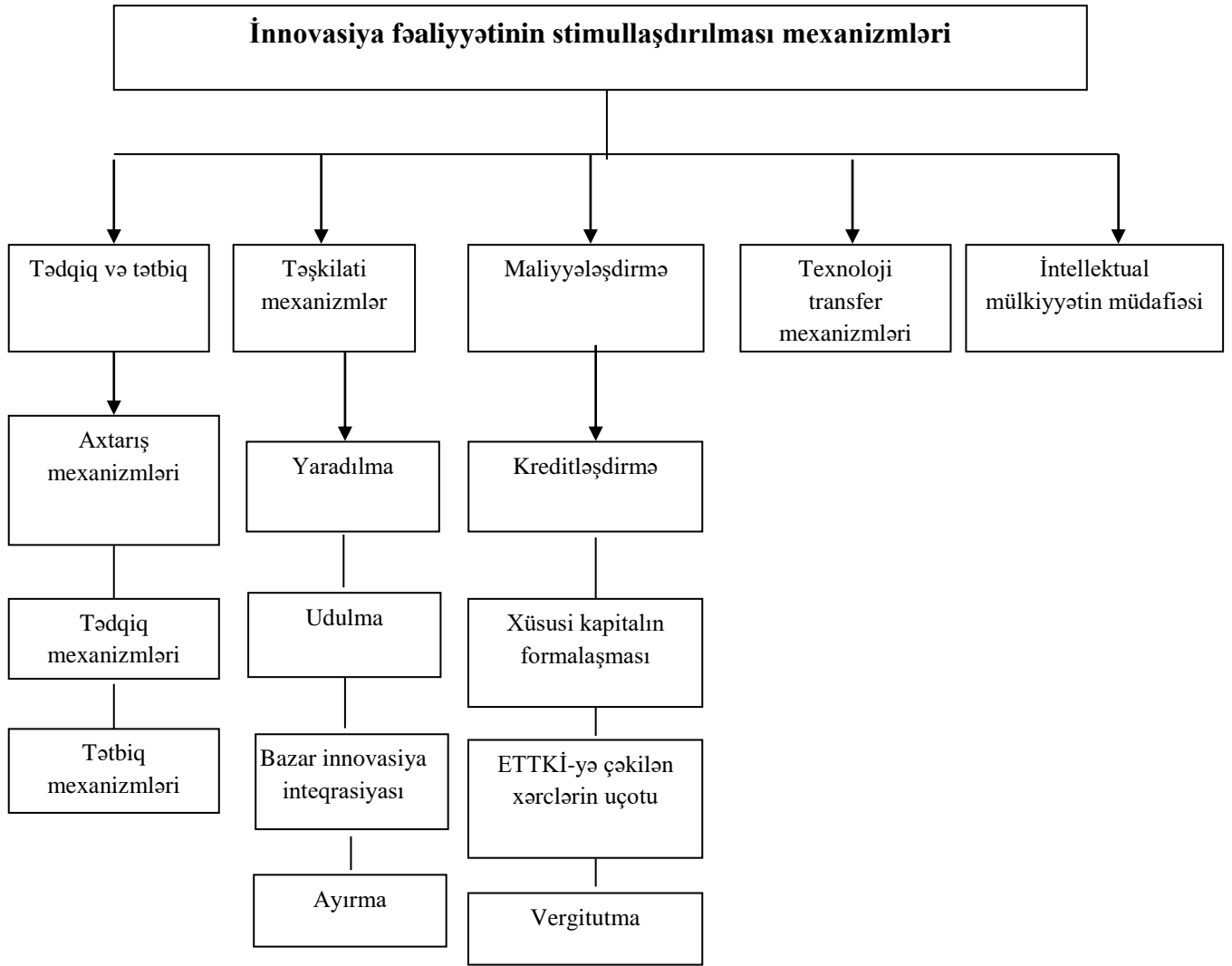
Strateji və innovasiya fəaliyyətinin yaranmasına təsərrüfat subyektlərinin idarə olunması sisteminin tədricən xarici mühitin dəyişməsinə adaptasiyası kimi baxıla bilər. Innovasiyanın tətbiqinə dair qərar qəbul edərkən biznes mühitin dəyişməsi, resursların ərazi üzrə yerləşdirilməsi və korporativ strategiya yəni strateji amillər nəzərə alınmalıdır.

Texnoloji inkişaf strateji qərarların qəbul olunması prosesin aktual istiqamətlərindən biridir. Beləki, strategiyanın həyata keçirilməsi, bir qayda olaraq, firmanın, müəssisənin fəaliyyətində dəyişikliklərə və yeni məhsulların istehsalına, bazara çıxarılmasına və müasir texnologiyaların mənimsənilməsinə gətirib çıxarır. Beləliklə, müasir innovasiyalar müəssisənin perspektiv inkişafı zamanı müəyyən edir, eləcə də müəssisənin innovasiya və strateji fəaliyyət istiqaməti bazarın inkişafı ilə tam inteqrasiya olunur.

Son illərdə Azərbaycanda elmi-tədqiqatlar və texniki işləmələr üzrə məsrəflər bir qədər azaldılmışdır. Bu zaman elmi-tədqiqat işlərinə çəkilən dövlət xərcləri kommersiya istiqamətində perspektivli tətbiqi tədqiqatların ziyanına olaraq güvənilir fundamental tədqiqatlara daha böyük yardım siyasətinin prioritet istiqamətlərinə uyğunluq dərəcəsiindən asılı olmayaraq mövcud elmi-tədqiqat institutlarını subsidiyalaşdırılmasına yönəldilmişdir.

Ümumilikdə mikro səviyyədə ölkə və regional innovasiya strategiyalarının həyata keçirilməsini təmin edən müəssisə səviyyəsində innovasiya fəaliyyətinin inkişafını fəallaşdıran mexanizmləri aşağıdakı beş qrupda təsnifləşdirilir

1. Tədqiq və tətbiq;
2. Təşkilati;
3. Maliyyələşdirmə;
4. Texnoloji transfer ;
5. İntellektual mülkiyyətin müdafiəsi.

Şəkil 3.1. İnnovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması mexanizmləri sistemi.

İnnovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması mexanizminə daxil olan elementlərdən biri texnoloji transferdir. Onun mahiyyəti dövlət sektorunda işlənilmiş texnologiyaların sahibkarlıq sektoruna ötürülməsi kimi ifadə edilə bilər. Bu mexanizmin vacibliyi onunla əlaqədardır kəşflərin və vacib texniki qərarların əksəriyyəti dövlət elmi-tədqiqat institutlarında aşkara çıxır. Lakin, onların nəticələrindən kommersiya məqsədləri ilə istifadə olunması əlavə məsrəflər tələb edir. Belə xərclərin kəmiyyəti tədqiqat mərhələsi sərf edilmiş investisiya qoyuluşlarından yüksək olur. Beləki, dövlət innovasiyanın tətbiqi bazasının pul vəsaitləri qoyuluşu üçün kifayət qədər vəsaitlərə malik olurlar. Ona görə də innovasiya tədqiqatlarının nəticələrinin istehsalda praktiki tətbiqi səlahiyyətinin

sahibkarlıq subyektlərinə verilməsi doğru variant sayılır. İnnovasiya fəaliyyəti intellektual mülkiyyət obyektlərinin hüquqi müdafiəsi mexanizmi olmadan səmərəli şəkildə stimullaşdırıla bilməz. Müasir təsərrüfatçılıq şəraitində həmin mexanizm üzrə konkret tələblər qoyulmuşdur. Həmin tələblərə aşağıdakılar aid edilə bilər:

1. İnnovasiya fəaliyyətinin təsərrüfat subyektini tərəfindən texnoloji tanınması;
2. Patentləşmə xərclərinin aşağı olması və onun həyata keçirilməsi üçün güzəştli kreditlərdən istifadə imkanlarının saxlanılması;
3. İnnovasiya məhsul və texnologiyaların istehsalına dair lisenziyaların alınmasına dövlət dəstəyi.

İnnovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması mexanizmlərinin əvvəlki bölmənin qeyd edilən sisteminin əməli olaraq reallaşdırılması innovasiya texnologiyalarını tətbiq edən, yeni növ məhsul və xidmətlərin istehsalçıları olan müəssisələr şəbəkəsinin genişlənməsinə kömək edəcəkdir. Ümumiyyətlə, innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində aşağıdakı tələblər gözlənilməlidir

- innovasiya inkişafının retrospektiv təcrübəyə əsaslanması;
- innovasiyanın vaxt baxımından dəqiq olması və konkret səmərəni təmin etməsi;
- innovasiya məhsulünün ona olan tələbatın ödənilməsinə yönəldilməsi;
- innovasiya imkanları mənbəyinin müəyyən edilməsinin tədqiqat obyektinin fəaliyyətinin hərtərəfli təhlilinə əsaslanması;
- səmərəli innovasiya prosesinin təşkilinin innovasiya inkişafına zəmin yaratması;
- innovasiya məhsulünün istehsalında başlıca motivin istehlakçının təklif olunan innovasiyaya reaksiyasının olması;
- innovasiya məhsulünün sadəliyinin və ondan istifadə istiqamətinin innovasiyanın səmərəliliyinin yüksəlməsinə səbəb olması;
- gələcəkdə səmərəsiz innovasiya qərarlarının qəbul edilməsi ehtimalının azaldılması;

- innovasiyanın təsərrüfat subyekti tərəfindən liderlik strategiyasının tətbiqinin zəruriliyini müəyyən etməsi;

- innovasiya məhsullarının bazara çıxışı və istifadəçilər tərəfindən müsbət qarşılınması nəticəsində mütərəqqi sayılması.

Göstərilən tələbləri nəzərə alaraq innovasiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin əsas istiqamətləri müəyyən edilərkən aşağıdakı müddəaların nəzərə alınması məqsədəuyğundur:

1. İnnovasiyaların yaranmasını müəyyən edən amillər çoxsaylıdır, lakin yekcins və birmənalı deyil;

2. Yeniliklərlə bağlı problemlərin aradan qaldırılması üsulu onun reallaşdırılması üzrə cəhətlərin vaciblik və davamlılıq dərəcəsindən asılıdır;

3. Qazanılmış təcrübə uğurlu innovasiya fəaliyyətinin vacib amillərindədir. Son dövrlərdə ölkədə sahibkarlığın inkişafına mane olan neqativ halların aradan götürülməsi dövlət tərəfindən təsirli tədbirlər görülmüşdür və davam etdirilir. Real nümunə olaraq göstərilə bilər ki, ölkəmizdə “Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin “bir pəncərə” prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında” 2007-ci ildə xüsusi sərəncam verilmişdir. Burada ölkədə biznesə başlanılması ilə əlaqədar prosedurların sadələşdirilməsini təmin edən prinsiplər öz əksini tapmışdır.

Hazırda həmin prinsiplərə uyğun olaraq biznes subyektlərinin dövlət qeydiyyatına alınması müddəti kifayət qədər qısaldılmışdır. Artıq lazım olan muddət otuz gündən üç günə, tələb olunan prosedurların sayı 15-dən 5-ə qədər azaldılmışdır.

Cədvəl 3.1.

Azərbaycanda biznes fəaliyyətinə başlamağın şərtlərinin asanlıq səviyyəsi

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Prosedurların sayı, ədəd	14	13	13	13	12	6	6	6	6

Tələb olunan vaxt, günlə	105	121	113	51	36	10	10	8	8
Xərclər, adambaşına düşən gəlirlərəgərə faizlə	16,8	14,4	12,3	9,3	6,9	3,2	2,9	3,1	2,7
Minimum nizamnamə kapitalına tələblər, adambaşına düşən gəlirlərəgərə faizlə	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Mənbə: Doing Business 2012: Doing Business in a More Transparent World. Economy Profile: Azerbaijan. The World Bank, 2011.

Cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi, « bir pəncərə» prinsipi ilə əlaqədar olaraq biznes fəaliyyətinə qoşulmaq şərtləri kifayət qədər asanlaşmışdır. Dünya Bankı «Doing Business» layihəsi çərçivəsində apardığı araşdırmalar göstərmişdir ki, onun tətbiqi birmənalı olaraq müəssisələrin qeydiyyatı prosedurlarının sayının həmçinin ondan ötrü lazım olan vaxt və xərclərin əhəmiyyətli dərəcədə azalması ilə nəticələnmişdir.

İnvestisiya fəallığına təsir göstərən əsas amillərdən biri səhlərəarası əlaqələrin formalaşma mexanizmi və əlaqədar sahələrin inkişaf səviyyəsi ilə bağlıdır. Ölkədə iqtisadi subyektlərin orta inkişaf səviyyəsinin aşağı olması bütövlükdə iqtisadi artımı məhdudlaşdıran əsas amillərdən biridir. İnkişaf etmiş əlaqədar sahələrin mövcud olması investisiya xərclərini azaltmağa, qeyri-müəyyənliyi məhdudlaşdırmağa imkan verir.

Ölkədə istehsalın həcmnin artırılması, məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsi və istehsal xərclərinin aşağı salınması məsələlərinin bütövlükdə bir müəssisə çərçivəsində həll edilməsi imkanları məhdud olur. Beləki, nisbətən mürəkkəb məhsulların istehsalı müxtəlif sahələrin çoxlu sayda müəssisələrinin iştirakı ilə həyata keçirilir. Bu müəssisələrdə istifadə edilən xammal və materialların, dəstləşdirici məmulatların, xidmətlərin keyfiyyəti və qiyməti, maşın və

avadanlıqların texniki xüsusiyyətləri istehsal edənən məhsulların qiyməti və keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərir.

Rəqabət qabiliyyətli əlaqədar sahələrin mövcud olmadığı şəraitdə yeni müəssisələrin yaradılması nisbətən böyük investisiya qoyuluşları tələb edir. Məsələn, ölkədə hətta nisbətən sadə məhsullar istehsal edən yeyniti sənaye müəssisəsinin yaradılması üçün kənd təsərrüfatı xammalının tədarükü, qablaşdırma məmulatları və digər materialların (xidmətlərin) alınması zəruridir.

Ölkədə kənd təsərrüfatı xammalını tədarük edən, qablaşdırma məmulatları istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr yoxdursa, belə halda qeyd edilən fəaliyyəti həyata keçirmək üçün yaradılan müəssisədən əlavə investisiya qoyuluşlarını reallaşdırmaq tələb olunur. Bu sahələrdə təcrübənin və texnologiyanın olmaması bir çox hallarda əsas fəaliyyət üzrə müəssisənin yaradılmasına ciddi maneçilik törədir.

Azərbaycan kimi kiçik ölkələrdə iqtisadiyyatın bütün sahələrini inkişaf etdirmək imkanları adətən məhdud olur. Xüsusilə, ölkədə istehsalın minimal səmərəli ölçüsü böyükolan sahələrin inkişafını təmin etmək çətinləşir. Belə şəraitdə daxili bazar bir çox sahələrin inkişafı üçün böyük stimullar yaratmır.

Hazırda ölkədə qeyd edilən amillər investisiya fəallığına məhdudlaşdırıcı təsir göstərir. Bir çox hallarda ixtisaslı kadrların səfərbər edilməsi, təhcizat və satış kanallarının müəyyən olunması və digər məsələlərin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar çətinliklər investisiya ideyalarının reallaşdırılmasını məhdudlaşdırır və investisiya risklərinin yüksəlməsinə səbəb olur. Xüsusilə, ölkədə müəssisələr arasında səmərəli əlaqələrin formalaşması mexanizmi inkişaf etməmişdir. Beləki, hazırda müəssisələr arasında uzunmüddətli kommersiya müqavilələrinin bağlanması təcrübəsi zəifdir.

Ölkədə investisiya mühitinin əlverişlilik səviyyəsinə mənfi təsir göstərən amillərdən biri təsərrüfat subyektlərinin valyuta və maliyyə risklərindən qorunma imkanlarının məhdud olmasıdır. Maliyyə bazarlarının zənf inkişafı investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün zəruri vəsaitlərin cəlb edilməsi ilə əlaqədar xərcləri artırır, kapitalın sahələrarası axınını məhdudlaşdırır, əmlakın likvidliyini

azaldır və onun real dəyərinin müəyyən edilməsini çətinləşdirir. Belə şəraitdə müəssisələrin səmərəli mülkiyyətçinin sərəncamına keçməsi imkanları azalır.

Qiymətli kağızlar bazarının, məsləhət və xidmət sahələrinin inkişaf səviyyəsinin aşağı olması investisiya fəallığının məhdudlaşdıran əsas amillərdən biridir. Hazırda ölkədə müəssisələarası kommertiya münasibətlərində veksellərdən demək olar ki, istifadə edilmir. Veksellərin yayılması kommertiya kreditlərinin likvidliyinin artımına, müəssisənin malik olduğu aktivlərin dövriyyəsinin sürətlənməsinə səbəb olur.

3.3. Milli innovasiya sisteminin formalaşması və inkişafı perspektivləri.

Qeyd etmək lazımdır ki, son iyirmi il ərzində respublika iqtisadiyyatının sosial-iqtisadi inkişaf dinamikası,eyni zamanda ciddi makroiqtisadi səmərəyə zəmin olan investisiya resurslarını formalaşması mərhələdə daha çox neft sektoru və onun hesabına qazanılan valyuta gəlirləri ilə əlaqələndirilir. Əslində, zəngin neft ehtiyatları olan ölkələr üçün bu xarakterik hal hesab olunsa da, eyni zamanda müəyyən narahatlıqda doğurur. Ona görə də neft gəlirlərinin idarə edilməsi üzrə səmərəli strategiyanın işlənilməsi və mərhələlərlə reallaşdırılması müasir inkişaf dövründə müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Neft strategiyası Azərbaycanda uzunmüddətli makroiqtisadi tarazlığın və idarəetmənin başlıca strateji məqamlarını əhatə etməklə neft gəlirlərindən səmərəli istifadənin əlverişli istiqamətlərini özündə əks etdirməlidir.Həmin strateji xəttin əsaslandırılması üçün ilk növbədə neft hasil edən ölkələrinin iqtisadi idarəetmə təcrübələrinin məqbul və və mənfi cəhətlərinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Təsadüfi deyil ki, dünya bazarında neftin satış qiymətinin dinamikliyi bu gün ölkəmizin milli iqtisadiyyatına ciddi təsir göstərməkdədir. Bu mənfə meyllərin aradan qaldırılması istiqamətində son dövrlər ölkəmizdə reallaşdırılan tədbirlər göstərir ki, respublikamızda neft gəlirlərinin artırılması məqsəd kimi qarşıya qoyulmamışdır. Əslində ona iqtisadiyyatın kompleks inkişafına əlverişli mühit yarada bilən dəyərli vasitə kimi yanaşılmasına üstünlük verilir.

Araşdırmalar göstərir ki, neftlə zəngin ehtiyatlarına malik olan ölkələr resursların mənimsənilməsində və əldə olunan mənfəətin, gəlirin istifadəsi istiqamətində müxtəlif strategiyalardan istifadə edilir. Onlar arasında Ərəb ölkələri, Afrika, Avropa və Latın Amerikasını variantları fərqli xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Dünya neft hasilatında baş verən böhranlar, qiymət dəyişikləri Yaxın Şərqi regionunda konyunkturaya öz təsirini göstərir. Adı çəkilən neft hasilatı ilə yanaşı, əldə olunan gəlirlərdən səmərəli istifadə təcrübəsi formalaşmışdır. İndi onların yaratdıqları sənaye kompleksləri, müasir infrastruktur bəyənaxalq standartlara uyğunluğu və üstünlüyü ilə fərqlənir.

Hazırda neft emalı və metallurqiya kombinatları da özünəməxsus inkişaf yolunu tapmaqdadır. Buna baxmayaraq region ölkələri iqtisadiyyatın digər sahələrinin, o cümlədən turizmin, maliyyə sferasının və digər sahələrin inkişafı üçün hələ də analoji layihələrin həyata keçirilməsinə külli miqdarda vəsait xərcləyirlər.

Latın Amerikasını da dünyanın ən qədim neft regionlarından sayılır. Bu gün bu regionda kəşf olunmuş ehtiyatlarının 90%-i yalnız Venesuelada və Meksikada cəmlənmişdir. Bütün bunlara baxmayaraq regionda yerləşən ölkələr hələ də ABŞ və Yaponiyanın kapitalından asılı olaraq qalmaqdadırlar. Venesuelada yüz ildən artıq müddətdə neft hasil edilməsinə baxmayaraq burada sürətli iqtisadi artıma nail olunmamışdır.

Son dövrdə dünya bazarında baş verən kəskin qiymət dalğaları neft sənayesinin bazar konyunkturasına uyğunlaşmasında özünü göstərir. Təkrar istehsalat

istiqlamətlənən neft strategiyası böhranlı meyllərlə müşaiyət olunmaqla, bu dövlətlərin xarici borclarını yüksək həddə çatdırmışdır və indi neftdən əldə olunan gəlirlər məhz həmin borcların geri qaytarılmasına sərf olunur.

Ümumiyyətlə, neftdən əldə olunan mənfəətin, gəlirlərin formalaşmasında, bölüşdürülməsində və istifadə olunması sahəsində öz opitamllığını təsdiqləmiş beynəlxalq təcrübə formalaşmışdır. Belə ki, məhz neftin dünya bazar qiymətlərinin dəyişməsi meyllərindən qaynaqlanan hadisələrin qeyri-sabitliyi müvafiq fondların yaradılması strategiyasına əsas yaratmışdır. Bu fondların istifadə məqsədlərinə nəzər yetirdikdə iki istiqamətin olduğu aydın olur.

a) mövcud fondların vəsaitlərinin hasilatın genişləndirilməsinə yönəldilməsi;

b) həmin vəsaitlərin ixracyönümlü məhsul istehsalına və yeni sahələrin yaradılmasına sərf edilməsi.

Hesablamalar sübut edir ki, hazırda ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində dərin modernləşdirmə işləri aparılması üçün təxminən iyirmi milyard ABŞ dolları həcmində pul vəsaiti tələb olunur. Bu baxımdan, yaxın inkişafda ölkənin ixrac potensialı hesabına əldə ediləcək gəlirləri iqtisadiyyatın struktur təkmilləşdirilməsində və onun hərtərəfli inkişafında müstəsna əhmiyyətə malik ola bilər. Lakin, bununla yanaşı xarici investisiyaların ölkəyə gətirilməsinin daha da stimullaşdırılması üçün əlverişli mühitin yaradılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi hökumətin fəaliyyət istiqaməti kimi prioritetliyini saxlamalıdır.

Yuxarıda qeyd olunan məsələlərin həllində milli innovasiya sisteminin formalaşdırılmasının mühüm rolu vardır. Mahiyyətcə, milli innovasiya sistemi ümumiyyətlə, yeni təcrübələrin, texnologiyaların istehsalı və yayılması işinin iştirakçılarının məcmusu və həmçinin onların arasındakı bu proses zamanı təzahür edən münasibətlərin məcmusudur.

IEOÖ- də milli innovasiya sistemi hazırda demək olar ki, uğursuz bazar fəaliyyətinə əsaslanır. Belə uğursuzluğun əsas səbəbi reallaşdırılan iqtisadi fəaliyyətin səmərəsini bazar iştirakçılarının yetərli dərəcədə mənimsəyə bilməməsi, yaxud iqtisadi fəaliyyətin səmərəsinin riskli olmasıdır. Ona görə də bunu IEOÖ- ə aid olan bir problem kimi qiymətləndirmək olar. Ancaq inkişaf etmiş ölkələr üçün

də o, qaçılmazdır.

Ümumiyyətlə, bazar uğursuzluğu xaricdən lazımi texnologiyaların transfer edilməsi formaları ilə bağlıdır. Azərbaycan kimi ölkələrdə araşdırma, tədqiqat fəaliyyətləri ilkin olaraq yeni texnoloji avadanlıqların seçilməsi, yerli şərtlərə uyğunlaşdırılması, idxal edilən texnologiyaların təmiri kimi məsələləri əhatə edir. Bunu bəzən adaptasiya olunmuş tədqiqat fəaliyyətləri mərhələsi kimi də adlandırırlar. Bu mərhələnin sonunda qazanılan texnoloji verdişlər yeni texnologiya, məhsul və istehsal sistemlərinin yaradılmasında əsas baza rolunu oynayır. Həmin mərhələyə çata bilmək üçün isə dövlət tərəfindən kiçik və orta sahibkarlığa lazımi və hərtərəfli yardım göstərilməsi zəruridir. Milli innovasiya sistemi çərçivəsində dövlətin bu sahədəki fəaliyyəti aşağıdakıları əhatə etməlidir:

- müasir texnologiyaların idxalı formalarının seçilməsi;
- ideyaların və sənaye hüquqlarının qorunması;
- daxili tələbatın kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin məhsulları ilə ödənilməsi siyasətinin həyata keçirilməsi;
- elmi araşdırmaların aparılmasına dövlət yardımının göstərilməsi;
- kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri ilə bazarlar, eləcə də bazarla xarici qurumlar arasında informasiya mübadiləsinin təmin edilməsi üçün zəruri strukturun inkişaf etdirilməsi.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, milli innovasiya sistemin informallaşdırılmasının və ya elm və texnologiya siyasətinin zəruriliyini şərtləndirən amil bazar uğursuzluğudur. Başqa sözlə desək, bazar uğursuzluğu həyata keçirilən iqtisadi fəaliyyətlərin səmərəsini, fəaliyyət göstərəninin onu yetərinə mənimsəyə bilməməsi yaxud iqtisadi fəaliyyətin səmərəsinin riskli olması ilə əlaqədardır. Digər tərəfdən isə tədqiqat və inkişaf etmə istiqamətlərində olan fəaliyyətin fərdi səmərəsinin ictimai səmərədən aşağı olmasını ifadə edir. Bu vəziyyət özəl təsərrüfat subyektlərinin müvafiq fəaliyyətlərinin reallaşdırılmasına mane olur. İlk baxışdan qeyd olunanları inkişaf etmiş ölkələrə xas olan problem kimi xarakterizə etmək olar. Lakin inkişaf etməkdə olan ölkələr baxımından da bazar uğursuzluğu keçərlidir. Burada bazar uğursuzluğu xaricdən texnologiyaların

transfer edilmə- məsi və transfer formalarından qaynaqlanır. Bununla yanaşı olaraq kiçik və orta sahibkarlığın texnologiya transferlərini bir sistem daxilində yönləndirmə məcburiyyəti meydana çıxır. Bu problem bütöv bir innovasiya sisteminin yaradılmasını zərurətə çevirir.

İnnovasiya bazarda reallaşdırılan yeni və daha təkmil məhsulda, həmçinin praktik fəaliyyətdə istifadə edilən müasirliyi ilə diqqəti cəlb edən texnoloji prosesdə özünü aşkara çıxaran innovasiya fəaliyyətinin yekun nəticəsi kimi qəbul olunur. Innovasiyanın əsas xüsusiyyətləri elmi-texniki yenilik, kommertiya məqsədli olması, istehsalatda tətbiqidir. Innovasiya prosesi bazarda ən son yeniliklərin işlənməsi, tətbiqi və genişləndirilməsi ilə bağlıdır. Innovasiya prosesinin üç forması vardır:

- 1.Sadə təşkilatdaxili;
- 2.Sadə təşkilatarası;
3. Genişlənmiş.

Sadə təşkilatdaxili innovasiya prosesi zamanı yaradılan yenilik bir təşkilatın daxilində istifadə olunsada heç vaxt əmtəə formasını ala bilmir. Bunda ötrü onların bazarda tələb duyulan alqı-satqı predmetinə çevrilməsi və yaranması, istifadəsindən ayrılması baş verməlidir.

Təkmil innovasiya prosesi yeni istehsal sahələrinin təşkilini və inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Bu da öz növbəsində rəqabətin güclənməsinə və məhsulun keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsinə şərait yaradır.

İnnovasiyanın xarakterik xüsusiyyətləri dövlət tərəfindən qiymətləndirilərək onun bir təsir vasitəsi kimi istifadə olunmasına əsas yaradır. Hər bir sahədə olduğu kimi müvafiq istiqamətdə də dövlət tədbirləri siyasət şəklində öz əksini tapır. Başqa sözlə, dövlət innovasiya sahəsində öz prioritetlərini, məqsəd və prinsiplərini məhz müvafiq siyasət vasitəsilə formalaşdırır. Bu zaman elmi-texniki və innovasiya siyasətini fərqləndirmək lazımdır. Birinci halda dövlətyeni elmi biliklərin əldə olunması, ikinci halda isə fərdi və ictimai tələbatları ödəyən innovasiyaların yaradılması və istifadəsi məqsədini güdür.

Dövlətin innovasiya siyasəti elm, texnika sahələrindəki dövlət orqanlarının fəaliyyət formalarını, istiqamətlərini, məqsədlərini, dövlətin innovasiya fəaliyyətinə olan münasibətini göstərən sosial-iqtisadi siyasətin əsas hissəsidir. Bu siyasət ölkənin sürətli sosial-iqtisadi inkişafı və ictimai tələbatların tam ödənilməsi məqsədi ilə innovasiya fəaliyyətinin səmərəliliyini yüksəldən tədbirlərin toplusudur. Bu, üç mərhələni əhatə edir:

- 1.İnnovasiya fəaliyyətinin elmi əsaslandırılmış konsepsiyalarının hazırlanması;
2. İnnovasiyalara dövlət dəstəyinin əsas istiqamətlərini təyini;
- 3.İnnovasiyanın aktivliyinin artırılmasına yönəldilmiş məqsədlərin reallaşdırılması üçün praktiki tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Araşdırmalar göstərir ki, dünya ölkələrində elmi-texniki və innovasiya siyasətinin formalaşması və reallaşdırılması mexanizmləri fərqlidir. Çünki, müxtəlif ölkələrdə dövlət və bazarın funksiyalarının nisbəti, həmçinin elmlə idarəetmənin təşkilati strukturları müxtəlifdir. Dövlətin innovasiya fəaliyyətində aktiv iştirakı elmi-texniki və innovasiya fəaliyyətinin nəticələrinin uzunmüddətli proqnozlaşdırılmasının vacibliyi ilə bağlıdır.

Yeniliklərin səmərəsi innovasiyanın növünün və sahəsinin düzgün seçilməsindən asılıdır. İnnovasiya fəaliyyətinin inkişafı və onun gedişində istifadə olunan resursların həcmnin artması fərdi və dövlət subyektlərinin (firma, universitet, dövlət laboratoriyaları və s.) fəaliyyətinin koordinasiya olunmasını zərurətə çevirir. İnnovasiya proseslərində iştirak edən subyektlərin fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi eyni zamanda dövlətin təşkilati funksiyasının reallaşdırılmasına da zəmin yaradır.

Ümumilikdə, dövlətin innovasiya siyasəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanaraq formalaşır və həyata keçirilir:

- Ekoloji təhlükəsizliyin, əhalinin həyat səviyyəsinin, elmtutumlu məhsulun rəqabətqabiliyyətiyinin, istehsalın texnoloji səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi;

- iqtisadiyyatda mütərəqqi struktur dəyişiklikləri təmin edən bazis innovasiyaların yaranmasına və yayılmasına dövlət resurslarının cəlb edilməsi;
- innovasiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin təmin olunması;
- innovasiya sahəsində haqsız rəqabətin aradan qaldırılması üçün şəraitin yaradılması;
- innovasiya fəaliyyəti zamanı yaranan intellektual mülkiyyətin və subyektlərin hüquqlarının dövlət müdafiəsi;
- innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı milli təhlükəsizliyin təmin olunması.

Innovasiya siyasətinin strateji və taktiki istiqamətlərini fərqləndirmək olar. Dövlət innovasiya siyasətinin strategiyası ölkənin sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi inkişafının uzunmüddətli konsepsiyaları əsasında formalaşır. Onun seçilməsi innovasiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərinin, sosial-iqtisadi məqsədlərə uyğun olaraq iqtisadi inkişafın əsas məqsədlərinin təyini, elmi potensialın inkişaf və istifadə metodlarını nəzərə alır.

Taktika daha yüksək səmərə və məqsədlərə nail olmaq məqsədli istiqamət və konkret tədbirlərin məcmusudur. Taktiki vasitələr layihə-konstruktor işlərinin və tədqiqatlarının maliyyələşdirilməsi, maddi-texniki və informasiya təminatı, kadrların seçilməsi, innovasiya inkişaf tədbirləri üçün təşkilati və hüquqi şəraitin yaradılması ilə bağlıdır.

Dövlətin innovasiya siyasətinin istiqamətlərinə isə aşağıdakılar aid edilir:

- innovasiya fəaliyyətinin kompleks dəstək sisteminin yaradılması, elmtutumlu məhsulun rəqabət qabiliyyəti və ixracının artırılması, istehsalın inkişafı, innovasiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsində dövlət idarələrinin, maliyyə şirkətlərinin, kommertiya strukturlarının, həm də ictimai təşkilatların iştirakı;
- innovasiya fəaliyyətinin normativ-hüquqi təminatı, onun stimullaşdırma mexanizminin işlənməsi və təkmilləşdirilməsi, onun təsərrüfat dövriyyəsinə daxil olunması;

– innovasiya infrastrukturunu informasiya təchizatı, ekspertiza, sertifikatlaşdırma, kadr hazırlığı sistemlərinə istehsal-texnoloji dəstəyin artırılması;

Təcrübə göstərir ki, geriliyin səbəbi milli tədqiqatların aşağı potensialı deyil, yeniliklərin qəbuluna innovasiya fəaliyyətinin zəif infrastrukturla reaksiyası, rəqabət mübarizəsi kimi digər stimulların olmamasıdır;

– kiçik, yüksək texnologiyalı təşkilatların yaranması və uğurla fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin formalaşması yolu ilə innovasiya sahibkarlığının inkişafı və fəaliyyətini ilkin mərhələsində dövlətin dəstəyinin olması;

– innovasiya layihə və proqramlarının seçimində müsabiqə sisteminin təkmilləşdirilməsi.

İnnovasiya fəaliyyətinin reallaşdırılmasına dövlət müdaxiləsinin əsas istiqamətlər aşağıdakılardan ibarətdir:

– innovasiya sahəsində müsbət istiqamətdə dəyişikliklər üçün institusional və normativ qanunvericilik şərtlərinin formalaşdırılması;

– yüksək texnoloji və elmtutumlu istehsala, həm də müxtəlif mülkiyyət formalı təşkilatlara müəyyən vergi güzəştləri, zəmanət və kreditlərin verilməsi yolu ilə dövlət dəstəyi;

– mülkiyyət formasından və maliyyələşmənin hər hansı növündən asılı olmayaraq innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan bütün subyektlər üçün vergiyə cəlb etmə sahəsində əlverişli şərtlərin yaradılması;

– təşkilatların xarici tərəfdaşlarla birlikdə yerli məhsulun ixracı xarici dövlətlərdə milli innovasiyaların reklam edilməsi ilə bağlı fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi,

– innovasiya layihələri üzrə məlumatların qarşılıqlı mübadiləsi məqsədi ilə beynəlxalq informasiya sistemə daxil olmaq üçün xarici iqtisadi dəstək mexanizminin mövcudluğu;

– elmtutumlu avadanlığın lizinqinin inkişafı;

– innovation aktiv təşkilatların keçirilmiş beynəlxalq müsabiqələrdə iştirakının təmin edilməsi;

– fərdi investorların marağında olmayan, lakin ümumi xarakterli innovasiya proqramları və layihələrinin reallaşdırılmasına birbaşa dövlət investisiyalarının ayrılması;

Innovasiya siyasəti dövlət tənzimlənməsi elementi qismində aşağıdakıları əhatə etməlidir:

- qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olunmasını təmin edən funksiyaları icra edən idarəetmə orqanları;

- dəqiqləşdirilmiş məqsədlər;

- idarəetmə funksiyalarının reallaşdırılması üçün tənzimlənmə obyektininin obrazını formalaşdıran informasiya sistemi;

- tənzimlənmə və dəstək alətləri.

Dövlətin innovasiya fəaliyyətində rolunun artmasının başqa səbəbi onun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar xərclərin artmasıdır. Bu da ilk növbədə elmi-tədqiqat avadanlıqlarına, alətlərinə, ləvazimatlarına çəkilən xərclərin və yüksək ixtisaslı kadrlara ödənilən əmək haqqının artımı ilə əlaqədardır. Bu baxımdan dövlətin innovasiya siyasətinin əsas məqsədləri aşağıdakı kimi səciyyələndirilir:

– innovasiya fəaliyyəti üçün zəruri hüquqi, iqtisadi, təşkilati şəraitin yaradılması;

– innovativ yeniliklərin tədqiqi və tətbiqi əsasında istehsalın səmərəliliyinin və istehsalçıların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi;

– innovasiya sahəsində sahibkarlığın inkişafı;

– innovasiya fəaliyyətinin inkişafına yönəldilən dövlət resurslarından istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsi;

– innovasiya fəaliyyətində subyektlər arasında əlaqələrin genişləndirilməsi;

– xarici bazarda yerli innovasiya məhsullarının yayılmasına yardım göstərilməsi

NƏTİCƏ

Dissertasiya işinin yerinə yetirilməsi gedişində məlum olur ki, müasir şəraitdə innovasiya iqtisadi fəaliyyətin mühüm elementlərindən birinə çevrilmişdir. Müxtəlif subyektlər tərəfindən həyata keçirilməsinə baxmayaraq, innovasiya xarakterli investisiya qoyuluşları son nəticədə ümumdövlət maraqlarına xidmət edir. Bu baxımdan beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə ölkənin aparıcı yer tutmasını şərtləndirən innovasiya iqtisadiyyatının formalaşdırılmasının maliyyə, texniki, hüquqi və digər əsasları öyrənilməlidir.

Innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması prosesində zəruri olan cəhət yalnız qəbul edilən qərarların optimallaşdırılması deyil, həm də bazar iştirakçılarının fəaliyyətinin hüquqi təminatıdır. Onun hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı problemlərin və çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına, həmçinin cari və strateji məsələlərin həlli üçün zəruri şəraitin yaradılmasına verir.

Innovasiya fəaliyyəti ölkə və beynəlxalq miqyasda istehsal təcrübəsinin yayılmasına kömək etməklə elmi-texniki nailiyyətləri kommersiya mübadiləsinə cəlb edir. Bununla bərabər innovasiya məhsulunun satıcıları arasında rəqabət mübarizəsi innovasiya müəssisələrini istehsal-texniki şəraiti yaxşılaşdırmağa, göstərilən xidmətlərin səviyyəsini və istehsalın səmərəliliyini yüksəltməyə imkan yaradır. Nəticə etibarilə innovativ məhsullar bazarında rəqabət müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin inkişafını stimullaşdırır. Bu nöqteyi-nəzərdən qeyd etmək olar ki, hazırda milli innovasiya bazarının inkişafı aşağıdakı meyllərlə müşaiyyət olunur:

- innovasiya məqsədli araşdırmaların aparılması üçün lazımı qədər maliyyə resurslarının olmaması;

- innovasiya fəaliyyətinin inkişafı prosesində vençur kapitalının istifadəsində məhdudiyyətlərin mövcudluğu;

- innovasiya bazarı iştirakçılarının büdcə vəsaitləri ilə təminatı sisteminin zəif inkişafı;

- kiçik innovasiya sahibkarlığının aşağı inkişaf səviyyəsi;

- respublikanın və ayrı-ayrı regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair layihələrin işlənilməsində komplekslik prinsipinin gözlənilməməsi;

İnnovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi prosesində yalnız mövcud xüsusiyyətlər, innovasiya fəaliyyətinə meyilli təsərrüfat subyektlərinin maraqları, eləcə də bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı tərəfindən cari dövrə qədər toplanmış potensial deyil, həm də bazar iştirakçılarının gələcək inkişafı üçün yaradılan şərait nəzərə alınmalıdır.

İnnovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması üzrə nəzərdə tutulmuş tədbirlər həyata keçirilən zaman komplekslik prinsipinin gözlənilməsi ilə əlaqədar elə məqsədli istiqamətlər seçilməlidir ki, onlar innovasiya inkişaf xəttini seçmiş müxtəlif formalı təsərrüfat subyektlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində əldə olunmalıdırlar.

Ardıcıl olaraq müvafiq prosesin gedişində elmilik prinsipi təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti nəticələrinin elmi metodlarla qiymətləndirilməsinin təhlilinin zəruriliyini ifadə edir. Bu prinsip eyni zamanda innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması ilə bağlı olan vəzifələrin icrası zamanı dövlət və bazar iştirakçıları arasında qarşılıqlı münasibətlərin genişləndirilməsinə kömək edə bilər.

Eyni zamanda innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması prosesində variasiyalılıq prinsipinin reallaşdırılması yalnız sərf olmuş maliyyə, maddi, maliyyə resurslarının kəmiyyət qiymətləndirmələrinə deyil, həm də aparılantədbirlərin səmərəsinin yüksəldilməsinə kompleks yanaşmaya istinad etməlidir.

Beləliklə, innovasiya xarakterli yeniliklərin praktiki tətbiqi prosesində göstərilən prinsiplərin tələblərinə ardıcıl şəkildə riayət olunması qəbul edilən idarəetmə qərarlarının və iqtisadi islahatların gözlənilən nəticələrini daha da yüksəltmiş olar.

Rəqabət qabiliyyətli əlaqədar sahələrin mövcud olmadığı şəraitdə yeni müəssisələrin yaradılması nisbətən böyük investisiya qoyuluşları tələb edir. Məsələn, ölkədə hətta nisbətən sadə məhsullar istehsal edən yeyinti sənaye müəssisəsinin yaradılması üçün kənd təsərrüfatı xammalının tədarükü, qablaşdırma məmulatları və digər materialların (xidmətlərin) alınması zəruridir.

Fikrimizcə, milli iqtisadiyyatın inkişafının hazırkı mərhələsində innovasiya potensialından istifadəyə üstünlük verilməlidir. Ona görə ki, mövcud elmi-texniki imkanlardan praktiki şəkildə istifadə edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq innovasiya siyasəti yeni, daha dəqiq desək, kommersiya baxımından reallaşdırıla bilən və istehsala tətbiq olunacaq biliklərin yaradılmasına yönəldilir. Bu baxımdan, iqtisadi artımın əsas mənbələrindən biri kimi innovasiya siyasəti çərçivəsində dövlət tərəfindən sərf olunan vəsaitlərin səmərəliliyini qiymətləndirmək mümkün olur.

Elmi-tədqiqat işlərinə çəkilən xərclərin strukturunda fundamental və tətbiqi elmlərə yönəldilən vəsaitlərin nisbətlərinin dəyişməsi dövlətin maliyyə imkanlarından və milli iqtisadiyyatın inkişafı səviyyəsindən asılıdır. özəl bölmə isə innovasiya fəaliyyətini maliyyələşdirmək imkanında olduqda Əgər özəl bölmənin innovasiya fəaliyyətini maliyyələşdirmək imkanları böyükolarsa, dövlətin bu prosesdə iştirakı məhdudlaşdırıla bilər. Əksinə, təsərrüfat subyektlərinin müvafiq fəaliyyət növünü həyata keçirmək imkanları məhdud olarsa, dövlət bu prosesin təşkili və tənzimlənməsində fəal iştirak etməlidir.

İnnovasiya yönümlü inkişafın təmin olunması dövlətin investisiya siyasəti ilə də əlaqədardır. Ümumiyyətlə, müasir iqtisadi anlamda investisiya iqtisadi inkişafa nail olmaq və milli sərvətin artırılmasını təmin etmək üçün zəruri təsir kompaieietlərindən hesab olunur. Belə ki, bir çox makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasında baş verən kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliyini bilavasitə reallaşdırılan investisiyanın həcmi ilə birbaşa əlaqədardır.

Hər bir dövlət əksər hallarda müxtəlif istiqamətlərdə investisiya qoyuluşları reallaşdırmaqla iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsinə və bununla da sosial-iqtisadi problemlərin həllinə nail olmağa çalışır. Başqa sözlə, investisiya

müxtəlifxarakterli problemlərin həll edilməsinin mühüm vasitəsidir. Bu vasitədən istifadənin səmərəliliyi isə onun iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış strukturundan (sahə, təkrar istehsal, texnoloji və s.) asılıdır. Qeyd etmək olar ki, müvafiq strukturun yaradılmasına dövlətin tənzimləyici mexanizmi əsaslı təsir göstərir.

İnvestisiya və innovasiya arasında nisbət göstəricisi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu, xüsusilə iqtisadi inkişafın dövriliyi ilə şərtlənir. İnnovasiya təbii və digər iqtisadi resurslardan səmərəli istifadənin yeni imkan və metodlarını üzə çıxarır. Məlumdur ki, resursqoruma qədər aktual məsələ olsa da, bütün hallarda investisiyaları innovasiyalara yönəltmək imkan xaricindədir. Buna edilən cəhdlərin reallığı isə məqsəd və vasitələrin uyğunluğundan əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

İstehsal vasitələrinin yeniləşməsi sürəti onların köhiəlməsi tempi ilə şərtlənir. Digər tərəfdən yeniləşmə tempi məhsulun maya dəyərini aşağı salmağa mane olur. Bu vəziyyətdən daha az itkilərlə çıxmaq üçün fondlardan istifadənin intesivliyi göstəricisinin yüksəldilməsi üzrə optimal hədd tapılmalı və lazımı şərait yaradılmalıdır.

İnnovasiya fəaliyyətinin inkişafı və innovasiya proseslərinə cəlb edilən resursların həcmının artması həm fərdi və həm də dövlət subyektlərinin kooperasiyasını və əməkdaşlığını zəruri edir. İnnovasiya proseslərində iştirak edən subyektlərin fəaliyyətlərini koordinasiya etmək məqsədilə dövlət öz üzərinə düşən təşkilati funksiyaları yerinə yetirməlidir.

Роль инвестиций в развитии инновационной экономики

РЕЗЮМЕ

Формирование и развитие инновационной экономики в свою очередь требует решение некоторых экономических, технических и юридических задач. Среди них создание благоприятной инвестиционной среды, оценка инвестиционного потенциала, повышение обеспеченности национальной экономики инвестиционными ресурсами имеет особое значение. Посвящение данной магистерской диссертации к изучению именно этих задач подтверждает актуальность ее темы.

Магистерская диссертация состоит из введений, трех глав, выводов и заключений, также списка использованной литературы.

Во введении диссертации обосновано актуальность темы, отражено изученность данной проблемы, определены предмет, методы и задачи исследования.

В первой главе работы изучены объективные предпосылки формирования инновационной экономики, также проведен анализ соответствующих научно-теоретических взглядов.

Вторая глава магистерской диссертации связана анализом ресурсной обеспеченности национальной экономики. Здесь уделен особое внимание анализу инвестиционной привлекательности отдельных отраслей экономики и технопарков.

Последовательно, в третьей главе исследованы и обоснованы основные направления совершенствования механизма инвестирования инноваций.

В заключении обобщены полученные в процессе исследования результаты, даны практические предложения и рекомендации.

Investment role in shaping the innovation economy

SUMMARY

The formation and development of an innovative economy in turn requires decision of certain economic, technical and legal challenges. Among them are the creation of favorable investment, estimation of investment potential, improving the security of the national economy of investment resources is of particular importance. The dedication of this master thesis to study these challenges confirms the topicality of its subject.

In the first chapter of the works studied by the objective conditions of the innovation economy, an analysis of the relevant scientific and the oretical views.

The second chapter of the master's thesis involves the analysis of resource endowment of the national economy. Here special attention is given to the analysis of investment attractiveness of certain branches of economy and technology parks.

Sequentially in the third chapter are investigated and substantiated the main directions of improving investment innovation.

The end of the works are the results, results of practical investigation and recommendations that are inherent in the process of investigation are presented

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

1. Atakişiyev M.A., Süleymanov Q.S. “İnnovasiya menecmenti”, Bakı 2006.
2. Aslanzadə I.A. “İnvestisiya layihələrinin təşkili və idarə olunması”, Bakı 2000.
3. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, Bakı 1995.
4. “Patent haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, Bakı 1997.
5. İbrahimov F.S. “Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyalar və onun milli iqtisadiyyatın dirçəlməsində rolu”, Bakı: 2007.
6. Kərimov V.R., Erdal A. İnvestisiya layihələrinin hazırlanması və qiymətləndirilməsi. Bakı: 2002.
7. Nadirov A.A. Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri. Bakı, Elm, 2001.
8. Paşayev T.N. “İnvestisiya və müasir dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında onun rolu”, Bakı: 2001.
9. Səmədzadə Ş.Ə. və başqaları. “İnvestisiya layihələndirməsi», Bakı: 2003.
10. Sabiroğlu N.V. “Qloballaşma və xarici investisiyalar”, Bakı 2006.
11. Şükürov N.S. “İnnovasiya yönümlü investisiyalar və davamlı iqtisadi artım problemi”, “İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika” jurnalı, №3-4,2009.
12. Əhmədov B.S. Milli iqtisadiyyatda investisiya qoyuluşlarının həcminə təsir edən amillər: nəzəri aspekt , “İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika” jurnalı, № 3, 2010.
13. Ə.Q.Əlirzayev Azərbaycanın iqtisadi inkişafının konsepsiyası. “Odlar yurdu”, Bakı 1999.
14. J. Şumpeter “İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi”, 1911.

15. Волков А.С. «Инвестиционные проекты: от моделирования до реализации». М: Инфра, 2006.
13. Евдокимова Т.Г. и др. «Инновационный менеджмент».М:Инфра, 2007.
14. Игоница А.Л. «Инвестиции». М: Инфра, 2004.
15. www.economy.gov.az
16. www.e-qanun.az
17. www.ecoiomy.gov.az
18. www.ui-az.org
19. www.azstat.org
20. <http://www.kitab.az>. – Azərbaycan Elektron Kitabxanası.
21. <http://www.maliyye.gov.az> – AR Maliyyə Nazirliyinin rəsmi web ünvanı.